

67(54)

Т 84

РАЪНО ТУРДИБОЕВА

ЁШЛАРНИНГ ХУКУҚИЙ МАДАНИЯТИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ

ИНСОН ҲУҚУҚЛАРИ БЎЙИЧА ЎЗБЕКИСТОН
РЕСПУБЛИКАСИ МИЛЛИЙ МАРКАЗИ

РАЪНО ТУРДИБОЕВА

ЁШЛАРНИНГ ҲУҚУҚИЙ МАДАНИЯТИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ

456547

ТОШКЕНТ – «O‘ZBEKISTON» – 2014

УЎК: 37.018.1
КБК 67(5Ў)
Т 87

Масъул муҳаррир:
юридик фанлар доктори, профессор **А.Х. Саидов**

Тақризчилар:
юридик фанлар доктори **Х. Маматов**
юридик фанлар номзоди **Ф. Хайитбоев**

Турдибоева, Раъно
Т 87 Ёшларнинг ҳуқуқий маданиятини шакллантириш / Р. Турдибоева; масъул муҳаррир: А.Х. Саидов; Инсон ҳуқуқлари бўйича Ўзбекистон Республикаси Миллий маркази. – Тошкент: Ўзбекистон, 2013. 64 б.

ISBN 978-9943-01-969-0

Рисола илмий ходимлар, ўқитувчилар, ота-оналар ҳамда ҳуқуқ соҳасига қизиқадиган кенг китобхонлар оmmasига мўлжалланган. Ушбу қўлланмада ёшларнинг ҳуқуқий маданиятини шакллантиришда оиланинг ўрни, шунингдек, соҳанинг ўзига хос жиҳатлари ёритилган.

УЎК: 37.018.1
КБК 67(5Ў)

ISBN 978-9943-01-969-0

© «O'ZBEKISTON» НМИУ, 2014
© Р.Э.Турдибоева, 2014

СЎЗБОШИ

Жамиятни модернизациялашда, аввало, умумий маданиятни юксалтиришга, инсонларнинг маънавий камолоти ва ҳуқуқий билимларини тобора бойитиб боришга катта эътибор қаратилади. Фуқаролар юксак ҳуқуқий билимга, ҳуқуқий маданиятга эришмоғи, ҳуқуққа ҳурмат ва унга амал қилиш одат қондасига айланиши лозим. Жаҳон парламентаризми тарихида илк бор Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси томонидан қабул қилинган «Жамиятда ҳуқуқий маданиятни юксалтириш миллий дастури» ҳуқуқий маданиятнинг мазмун-моҳиятини ўрганиш заруратини вужудга келтирди.

Рисола жамият ҳаётининг долзарб масалаларидан бири бўлмиш ҳуқуқий маданият мавзусига бағишланган. Тадқиқотда ёшлар ҳуқуқий маданиятининг бир қатор илмий ва амалий муаммоларини ёритишга ҳаракат қилинган. Мавзунини ёритишда муаллиф Ўзбекистон Республикаси Президентини асарларидан, Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, амалдаги кодекс ва қонунлардан, ҳуқуқшунос олимларнинг сўнғги йилларда чоп этган китоб ва мақолаларидан, социал тадқиқот сўровномалари натижаларидан ҳамда шу мавзуга тегишли бошқа адабиётлардан фойдаланган.

Тўпламда ёшларнинг ҳуқуқий маданияти муаммолари янги шароитдан келиб чиққан ҳолда таҳлил этилган. Асар тарбиявий жараёнлар билан шуғулланувчи бошқарув тизимида, оилада, жамоат ташкилотларида, ўқув юртларида қўлланиши мумкин. Рисоланинг назарий ва амалий аҳамияти ҳам шундадир.

Шунингдек, ёшлар ҳуқуқий маданияти тушунчаси, унинг моҳияти ва ўзига хос томонлари ҳамда ёшларда ҳуқуқий маданиятни шакллантиришда жамоатчиликнинг тутган ўрни кўрсатиб берилган. Бундан ташқари, оила, ёшлар тарбияси ва маҳалла ҳақида мутафаккирларнинг қимматли фикрлари, ҳикматли сўзлари ва афоризмлари китобхонларга тақдим этилган.

Профессор Акмал САИДОВ

КИРИШ

Жамиятни модернизациялаш ва янгилаш шароитида демократик тамойилларнинг қарор топиши фуқаролар онгида ва маданиятида туб ўзгаришларни талаб этади. Юксак ҳуқуқий маданият жамият таракқиётининг асосий мезонларидан бири ҳисобланади.

Дарҳақиқат, фуқаролик жамиятининг бирламчи ва асосий шартларидан бири, жамият аъзоларида зарур даражадаги ҳуқуқий маданиятни юксалтиришдир. Жамият иктисодий, сиёсий ҳаётининг модернизация қилиниши ҳуқуқий маданиятни юксалтириш учун шарт-шароитларни яратиб бермоқда, инсонларнинг ҳақ-ҳуқуқларини кафолатламоқда. Президентимиз ҳуқуқий маданият мавзусига тўхталар экан, «...ҳар бир киши ўз ҳуқуқларини аниқ ва равшан билиши, улардан фойдалана олиши, ўз ҳуқуқлари ва эркинликларини ҳимоя қила олиши лозим. Бунинг учун, аввало, мамлакатимиз аҳолисининг ҳуқуқий маданиятини ошириш лозим»¹ дея таъкидланган.

Республика Президентининг 1997 йил 25 июнда «Ҳуқуқий тарбияни яхшилаш, аҳолининг ҳуқуқий маданияти даражасини юксалтириш, ҳуқуқшунос кадрларни тайёрлаш тизимини такомиллаштириш, жамоатчилик фикрини ўрганиш ишини яхшилаш ҳақида»ги Фармони-га кўра бу борада олиб борилаётган ишлар давлат сиёсатининг асосий йўналишларидан бири этиб белгиланди.

Жамиятни модернизация қилиш ва янгилаш шароитида ёшлар ҳуқуқий маданиятини янада ошириш муаммоларининг долзарблиги қуйидаги жиҳатлари билан белгиланади:

---

¹ Каримов И.А. Ўзбекистон XXI асрга интилмоқда. –Т.: «Ўзбекистон» 1999, 31-бет.

Биринчидан, жамият ва давлат тараққийотининг бугунги ҳолати барча жамият аъзоларининг ҳуқуқий маданиятини ва ҳуқуқий саводхонлигини юксалтиришни талаб қилмоқда.

Мамлакатимизда жамиятни модернизациялаш шароитида, фуқароларда юксак ҳуқуқий маданият, қонунга ҳурмат, итоаткорлик муҳим ўрин эгаллаши табиий.

Республикаимизда инсон ҳуқуқлари ва манфаатларини таъминлаш, ижтимоий ҳаётни демократлаштириш учун шарт-шароитлар яратиш ва ҳуқуқий давлат асосларини шакллантириш заруриятидан келиб чиққан ҳолда, Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг 1997 йил 29 августда тасдиқлаган «Жамиятда ҳуқуқий маданиятни юксалтириш миллий дастури»нинг қабул қилиниши ҳам бу масаланинг қай даражада долзарб эканлигини кўрсатади. Унга кўра, бу борадаги вазифалар куйидагилардан иборат:

- ҳуқуқий тарбия ва ҳуқуқий таълим тизимини такомиллаштириш;

- барча давлат органлари, мансабдор шахслар ва фуқароларнинг қонунга ҳурмат билан муносабатда бўлишга эришиш;

- аҳолининг ҳуқуқий саводхонлигини ошириш;

- фуқароларнинг ижтимоий-ҳуқуқий фаоллигини таъминлаш.

Иккинчидан, ҳуқуқий маданиятни юксалтиришнинг илмий асосларини тадқиқ этиш бўйича ҳам миллий дастурда долзарб муаммолар, вазифалар кўрсатилган. Унда ҳуқуқий маданиятнинг моҳияти, мазмуни, таркибий тuzилиши ва фалсафий, ижтимоий, юридик муаммоларини тадқиқ қилиш, янада юксалтириш илмий изланишларнинг устувор йўналиши, деб қаралмоғи лозим.

Учинчидан, айниқса, ёшларда ҳуқуқий маданиятни юксалтиришга катта эътибор қаратиш керак. Расмий маълумотларга кўра, Ўзбекистон – ёшлар мамлакатидир. Аҳолининг 60 фоиздан ортиғини 30 ёшгача бўлган

ёшлар ташкил этади. Бу миқдор бошқа мамлакатларнинг кўрсаткичларидан икки ярим баробар кўпдир. Ўзбекистонликларнинг 40 фоизи эса 18 ёшгача бўлган ёшлардир.

Тўртинчидан, ҳуқуқий маданият муаммоларини тадқиқ этишнинг социологик негизини ривожлантириш муҳим, чунки аҳолининг ҳуқуқий маданияти ҳолатининг ҳақиқий манзарасини аниқлаш жуда долзарб ҳисобланади. Бунинг учун аҳолининг кенг қатлами, шу жумладан, ёшлар ўртасида сўровлар ўтказиш, ҳуқуқ ва қонунга бўлган жамоатчиликнинг фикрини аниқлаш лозимдир. Бундай сўровларни ўтказиб, унинг натижалари билан омма мунтазам таништириб борлиса мақсадга мувофиқ бўлади.

Бешинчидан, ёшлар аҳолининг бошқа ижтимоий гуруҳлардан ўзига хос томонлари билан ажралиб туради. Улар келгусида тайёр кадрлар бўлиб, жамият бошқарувининг у ёки бу соҳасида хизмат қилишади. Уларнинг юксак даражадаги ҳуқуқий маданияти, ташаббускорлиги жамият ривожига ўз таъсирини кўрсатмай қолмайди. Давлатимиз раҳбари таъкидлаганидек, келажак ёшларники, шундай экан инсон ҳуқуқлари ва мажбуриятларини ёш авлоднинг ўзи мукамал ўзлаштирмоғи, сўнгра уни бошқаларнинг онгига сингдирмоғи, феъл-атвори, фазилатлари билан ўрнатилган бўлмоғи керак. Камолотга етаётган ҳар бир йигит-қиз бой давлатчилигимиз тарихи, халқимизнинг ўтмишини чуқур билмоғи, уларни ўзи учун ахлоқ ва интизом нормалари қилиб белгиламоғи зарур.

Ҳуқуқий баркамолликнинг амалий манбаи, истиқлол туфайли қарор топган ўзбек давлатчилигининг асослари, мустақил республиканинг ўз Конституцияси, қонунлари, меъёрий ҳужжатлари, Президент асарлари, нутқ ва маърузалари, жамият тараққиётининг қоидалари, тамойил ва йўл-йўриқларидир.

Биз ўрганишимиз керак бўлган умуминсоний қадриятлар, инсон ҳуқуқларига оид халқаро ҳуқуқ принциплари ва нормалар мавжуд. Булар: Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон Декларацияси, Инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги халқаро Пактлар, Хельсинки битимлари, Париж ва Мадрид Хартиялари ва бошқалар. Ҳуқуқий маданият, ҳуқуқий мафкура ва ҳуқуқий саводхонлик масаласи долзарб муаммолардан ҳисобланади. Бу муаммо кўпгина олимлар эътиборини ўзига жалб этиб келган. Бу борадаги илк тадқиқотлар ўтган асрнинг 60–70-йилларида пайдо бўла бошлаган.

Ҳозирги кунда давлат ва ҳуқуқ назариясида, мустақил илмий йўналиш сифатида ҳуқуқий маданият назариясини шакллантириш юзасидан фаол ишлар олиб борилмоқда. Бу назарияни ривожлантиришда фундаментал умумназарий ишлар катта таъсир кўрсатмоқда, ҳуқуқий маданият муаммолари монография ва диссертацияларда ўз аксини топган¹.

Ҳуқуқий маданият мустақил предмет сифатида эмас, балки ҳуқуқий назария ва амалиётнинг бошқа муаммолари билан биргаликда ўрганилган.

Мамлакатимизда миллий мафкура, ҳуқуқий маданият, қонунга итоаткорлик муаммолари ҳуқуқшунослар олдида долзарб вазифаларни қўйди. Бу муаммолар устида иш юритган олимларимизнинг ишлари диққатга сазоводир. Улардан Ш. Уразаев, У.Тожихонов, А.Саидов, Э.Халилов, З.Исломов, Х.Одилқориев, Р.Маҳмудов, Ф.Раҳимовларнинг бу борада олиб борган ишларини эътироф этиш лозим. Бу муаллифлар ўз асарларида, ҳуқуқий маданиятни давлат ва ҳуқуқ назариясининг бир муаммоли бўлаги сифатида ифодалашди. Албатта, бу ерда таниқли ҳуқуқшунос олимларимиздан У.Тожихо-

---

¹ Қаранг: Абзалов Э.М. Правовая культура и правонарушение молодежи. –Т.: МВД Р.Уз.,1997.

нов ва А. Саидовларнинг ишларини алоҳида таъкидлаб ўтиш мумкин.

Илгари ҳам ҳуқуқий маданият муаммолари билан шуғулланилиб, мақолалар, рисоалар чоп этиб келинар эди, холос. Аммо кейинчалик бу соҳага Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлиги Академиясида мустақил фан сифатида қаралиб, дарслик ва қўлланмалар ишлаб чиқилганлиги диққатга сазовордир. Бу Ўзбекистонда юридик фаннинг ривожланаётганлигини кўрсатмоқда ҳамда ҳуқуқий маданият назарияси ўзига хос мустақил фан сифатида ўрганишни талаб этяпти.

Ҳуқуқий маданиятга доир адабиётларда икки ўзаро узвий, айна пайтда мустақил ҳодисага эътибор қаратилади. Бу – жамият ва шахснинг ҳуқуқий маданиятидир. Бу тушунчалар ўз таркиби, тузилишига кўра бир хил эмас, улар турли вазифаларни бажариб, айна пайтда бир-бири билан ўзаро узвий боғлангандир.

Ҳуқуқшунос олим У.Тожионов ҳуқуқий маданиятни субъектив жиҳатига кўра қуйидагиларга ажратиб кўрсатади:

- жамиятнинг ҳуқуқий маданияти;
- ижтимоий гуруҳларнинг ҳуқуқий маданияти;
- юридик шахсларнинг ҳуқуқий маданияти;
- меҳнат жамоаларининг ҳуқуқий маданияти;
- мансабдор шахсларнинг ва фуқароларнинг ҳуқуқий маданияти.

Шу билан бирга, муаллиф ҳуқуқий маданиятнинг функционал таркибига ҳам тўхталиб ўтади.

Ҳуқуқшунос олим Э.М. Абзалов эса ҳуқуқий маданиятнинг мазмуни ва моҳиятини очиб берар экан, уни уч жиҳатга, яъни ҳуқуқни билиш, уни ҳурматлаш ҳамда ҳуқуқ нормаларига қатъий риоя этиш кабиларга ажратиб талқин қилади. Ҳуқуқий маданият таркибини тушунтиришга доир бир қатор назарий фикрлар келтириб ўтилди ва такқосланди, аммо бу нуктаи назарлар ҳуқу-

кий маданиятнинг барча таркибий қисмларини қамраб олган, деб бўлмайди. Чунки ҳуқуқий маданиятнинг таркибий қисмларга ажратилиши, муаллифларнинг бу мавзуни қайси жиҳатдан ва қай даражада ўрганаётганлигига боғлиқдир. Биз ҳам ҳуқуқий маданиятнинг субъектив жиҳатига эътиборни қаратган ҳолда, ижтимоий гуруҳларнинг ҳуқуқий маданиятини ўрганишни ўз олдидан мақсад қилиб қўйганмиз. Ижтимоий гуруҳлар ҳам ўзининг таркибий қисмларига эга.

Ёшларга мустақил ижтимоий-демографик гуруҳ сифатида қараш ҳуқуқшунос Ш. Рустамовнинг номзодлик диссертациясида батафсил кўриб чиқилган. Айни пайтда ёшлар муайян хусусиятларга кўра бир-биридан фарқ қилиб, бир қанча гуруҳларга бўлинади: кишлоқ ёшлари, ўсмир ёшлар, ўқувчи ёшлар, талаба ёшлар, ишчи ёшлар ва бошқалар. Ҳозиргача ҳуқуқий маданият назариясида ечилмаган муаммолар қаторида ўқувчи ёшларнинг ҳуқуқий маданиятини киритиш мумкин. Ўқувчи ёшларга ҳуқуқий тарбия беришда оила ва жамоатчиликнинг ролини ошириб бориш лозим.

ЁШЛАР ҲУҚУҚИЙ МАДАНИЯТИНИНГ ЎЗИГА ХОС ЖИҲАТЛАРИ

Ёшлар ҳуқуқий маданиятининг ўзига хос томонларини аниқлаш, жамиятдаги ижтимоий табақаларни алоҳида-алоҳида ўрганиш долзарб масалалардан биридир.

Ёшларнинг ҳуқуқий маданияти тушунчаси ҳуқуқий категория сифатида мураккаблиги билан ажралиб туради. Чунки ёшларнинг ҳуқуқий маданиятига берилган ҳар қандай таъриф ҳам муайян тарихий жиҳатдан унинг мазмунини тўла-тўқис очиб бермайди. Бу тушунчага унинг ривожланиш шаклларига мослаб махсус таъриф бериш керак бўлади. Ёшларнинг ҳуқуқий

маданиятини тарихий тушуниш, тузилиши ва келиб чиқиши жиҳатидан предметнинг субъектив мазмунини такрорлайди. Ёшларнинг ҳуқуқий маданияти тушунчасига таъриф беришда, илмий тадқиқотлар олиб борган ҳуқуқшунослар турлича фикр-лар бериб ўтишган. Бу муаммони ҳал этишда ҳуқуқий маданият тушунчасини ҳуқуқ ва маданият билан ўзаро тадқиқ қилиш катта ўрин тутади, дейди Р. Маҳмудов ўзининг «Ҳуқуқ ва маданият» номли рисоласида.

Бинобарин, тадқиқотни маданиятнинг келиб чиқишига доир хилма-хил шарҳлар билан бошлашимиз лозим бўлади. Чунки маданиятга тааллуқли бирор-бир саволга унинг асосий мезонларини билмасдан туриб жавоб бериш мумкин эмас. Маданият масалаларига турлича ёндашаётган илмий ишлар рўйхати анча кенг бўлиб, у тезлик билан кўпайиб бормоқда. Шу билан бирга, бу категория тўғрисида аввалдан шаклланган тасаввурларга қарамасдан, ҳатто, маданиятшунослар тан олган таъриф мавжуд эмас.

«Маданият» атамаси мазмуни жиҳатидан хилма-хил бўлган тушунчаларни ифодалаш учун қўлланади. Масалан, инсон томонидан вужудга келтирилган моддий ва маънавий қадриятлар мажмуасининг гоъвий ҳолати, ижодий фаолият, жамиятнинг маънавий ҳаёти ва ҳоказолар ётади.

«Маданият» категорияси, ҳуқуқий маданият тушунчасини ўрганишда методологик аҳамиятга эга. Фалсафий адабиётларда «маданият» тушунчасига 500 дан ортиқ таъриф берилган бўлиб, бу кўрсаткич мунтазам ўсиб бормоқда. Аммо методологик нуқтаи назардан қаралганда, асосий масала берилган таърифларнинг сонидан эмас, балки бу тушунчага турлича ёндашувдир. Шу сабабли ҳам бу тушунча гуруҳларга ва синфларга бўлиб ўрганилади. Биз ҳам ҳуқуқий маданиятни ўрганишда «маданият» категориясига бўлган ёндашув-

лардан асосийларини кўриб чиқамиз. Энг кенг тарқалган ёндашув – инсониятнинг ривожланиш босқичида қўлга киритган моддий ва маънавий қадриятлар йиғиндиси, деб қарашдир. Чунки маданият ҳар доим ҳам ўзининг баҳоланиши, қадри билан ажралиб туради.

Яна бир ёндашув эса маданиятга ижодий фаолиятнинг синоними сифатида қаралишидир. Маданиятга бундай ёндашувни ҳуқуқий соҳада ишлатадиган бўлсак, бунда ҳуқуқий ижодкорлик фаолияти тушунилади. Юридик адабиётларда ҳуқуқий маданиятни аниқлашда ҳуқуқий саводхонлик, ҳуқуқни тушуниш ва бошқаларга таяниб иш олиб борган муаллифлар ҳам мавжуд.

Биз кўриб чикмоқчи бўлган яна бир ёндашув, маданият тушунчасини субъектнинг (инсоннинг, гуруҳнинг, жамиятнинг) маънавий ривожланиш даражаси билан боғлаб ўрганишдан иборат. Ҳуқуқий маданиятни ўрганишда, бу фикр ҳам ўзига хос аҳамият касб этади, чунки субъектнинг ҳуқуқий маданияти даражаси ҳуқуқий маданиятни таснифлашда асосий йўналиш бўлиб хизмат қилади. Юқоридаги тушунчани юриспруденцияда таҳлил этишда, қўллашда турли ёндашувлардан аралаш фойдаланган ҳолда амалга ошириш мумкин. Шунинг учун маданият ва ҳуқуқнинг ўзаро алоқадорлигини аниқ бир маданиятга берилган таъриф билан эмас, «маданият» тушунчаси доирасида аниқлаб, муайян таърифини ишлаб чиқишга ҳаракат қиламиз.

Маданият мавзуини қадрият сифатида тушуниш, унга аксиологик нуқтаи назардан ёндашишга ундайди (Аксиология – юнонча «аксия» арзиш, қадрият, қадриятлар ҳақидаги таълимот). Унга мувофиқ, инсон фаолияти «маданиятли» ёки «маданиятсиз» сифатида баҳоланади. Маданиятга бундай ёндашув, ёшлар ҳуқуқий маданият муаммоларни ҳал этишда ҳам қўл келади.

Бугунги кундаги маданиятшуносларнинг ютуқларидан бири, «маданият» тушунчасини «фаолият» тушун-

часи билан уйғунлаштириш воситасида, унинг умумий ижтимоий-фалсафий ақидасини ишлаб чиқиш бўлди.

Шу билан бирга, маданиятнинг ижтимоий қиймати шундаки, «...у инсоннинг дунёга фаолиятсиз томошабин ёки тайёрга айёр сифатида эмас, балки тарихнинг фаол жонзоти сифатида яшаш тарзига мувофиқлигини ифодалайди...»

Маданият таърифини «инсон фаолиятининг ўзига хос воситаси» деб қараш, маданиятга инсоний фаолиятнинг барча маҳсулини қўшади. Агар биз мезон сифатида у ёки бу ҳодисани маданиятнинг кўриниши ҳолида олсак, бу билан ушбу ҳодиса инсон фаолияти вазифасини адо этганлигини тан олган бўламиз. Шу сабабли ёшлар ҳуқуқий маданиятини очиб беришда маданиятга юқорида келтириб ўтилган хулосалар асосида ёндашмоғимиз лозим.

Моҳиятан ҳуқуқ ва маданият ўзаро боғлиқ категориядир. Маданият шахснинг эркин ва ҳар томонлама ривожланишини таъминловчи восита ҳамда жамиятнинг ижтимоий ривожланиш даражасининг ўлчови сифатида майдонга чиқади. Яқингача маданият назариясининг тўлиқлигича тадқиқ этилмаганлиги боис, жамиятда ҳуқуқий маданият тушунчасини аниқлашда асосан куйидаги унсурлар ажратиб кўрсатиларди: шахснинг ўз ҳуқуқларини билиши, қонун ва бошқа меъёрий ҳужжатларнинг мазмуни ва нимага йўналтирилганлигини аниқлаши, уларга нисбатан ҳурматни шакллантириши, қонунийлик ва адолатни ҳис қилиши. Ушбу унсурлар шахснинг ҳуқуқий маданиятини субъектив руҳий мезон сифатида тўғри тавсифлайди. Аммо ижтимоий маданият масалаларининг фалсафий, ҳуқуқий тадқиқ этилишининг ривожланиши муносабати билан шахснинг ҳуқуқий маданиятини кенгрок доирада кўриш, унинг амалий томонларини алоҳида таъкидлаш, шахснинг ҳуқуқий маданиятида кўпроқ унсурларни кўрсатиш имконини берди.

Ёшларнинг ҳуқуқий маданиятига унинг таркибий унсурлари асосида таъриф берадиган бўлсак, қуйидагича таърифлаш мумкин бўлади: ёшлар ҳуқуқий маданияти – ёшларнинг ҳуқуқий билимлари, ҳуқуқий саводхонлик даражаси, уларнинг қонунларга бўлган ҳурмати, ҳуқуқий меъёрларни ижро этиш, ҳаётга татбиқ эта олиш даражаси, ҳуқуқбузарликларга нисбатан муросасиз бўлиш, қонунларга итоаткорлик, фаоллик ва ташаббускорлик даражасидир. Ёшларнинг юксак ҳуқуқий маданияти жамия-тимиз тараккиётини таъминлайди. Дарҳақиқат, «Жамиятда ҳуқуқий маданиятни юксалтириш миллий дастури»да кўрсатиб ўтилганидек, юксак ҳуқуқий маданият – демократик жамият пойдевори ҳамда ҳуқуқий тизим етуқлигининг ифодасидир. У жамиятдаги турли хил ҳаётий жараёнларга фаол таъсир кўрсатувчи, фуқароларнинг, барча ижтимоий гуруҳларнинг жипслашувига кўмаклашувчи, жамиятнинг яхлитлиги ҳамда бепартиблигини таъминловчи ва мустақкамловчи омилдир. Қонунни ҳурмат қилиш ҳуқуқий жамиятнинг асосий талабларидан бири ҳисобланади.

Ҳуқуқ ва мажбуриятлар ёшлар учун жамиятнинг иқтисодий, сиёсий ва маънавий ҳаётига кириш воситаларидир. Ёшларнинг ҳуқуқий маданияти тўғрисида гап борганда, биринчидан, унинг ўз ҳуқуқ, эркинлик ва мажбуриятларини билиши, тўғри англаши, баҳолаши, иккинчидан эса улардан амалий фаолиятида фойдаланиши ҳақида сўз юритиш жоиздир.

Ёшларнинг ҳуқуқий маданияти асоси ва ўзига хос томонлари қуйидаги кўринишларда ўз аксини топади:

Биринчидан, ёшларнинг ҳуқуқий саводхонлиги, яъни ҳуқуқий билимларни ўзлаштириб олиш, юридик маълумотларга эга бўлишдир. У.Тожихонов таъкидлаганидек, юридик саводхонлик ҳуқуқий билимлар алифбосини, энг оддий нормаларни билишни, ҳуқуқий кўрсатмаларнинг мураккаб баёнларида адашмасликни, барча зарур хо-

латларда мутахассисга ёрдам сўраб муружаат қилиш эҳтиёжини ўзида шакллантиришни тақозо этади. Чунки бу саводхонлик унинг ҳар қандай ҳолатда ҳам ўз хатти-ҳаракатини белгилаб олишида ҳуқуқий талабларга мувофиқ келадиган андозага суянишига имкон беради.

Қонунийликни, ҳуқуқнинг умумий қоидаларини ва норматив актларнинг моҳиятини билмасдан туриб, давлат ҳокимияти органлари ва бошқарувининг функциялари, тизими ҳақида тушунчага эга бўлмаса, ҳуқуқий нормаларни ҳаётда қўллаш бўйича амалий маълумотлар олмаган бўлса, у ҳолда ёшларнинг ҳуқуқий маданияти ҳақида ўйлаш мумкин эмас.

Дарҳақиқат, агар инсон ўзининг ҳуқуқ ва эркинликларини билмаса, қандай қилиб қонунлардан фойдаланади? Уларни ҳаётга қандай фаол татбиқ эта олади? Ҳуқуқий саводхонлик – муайян ҳуқуқий нормалар, ҳуқуқ тармоқлари ҳақида маълумотга эга бўлишгина эмас, балки турли хил ҳуқуқий кўринишлар, давлат ва жамият ҳаётининг ҳуқуқий асосларининг ривожланиши тўғрисида хабардорлик ҳам демакдир.

Демократиянинг замонавий ривожланиш босқичида ёшларнинг шахсан ўзига керакли бўлган ҳуқуқий билимларга эга бўлиши етарли эмас. Умуман, ҳуқуқий тизимнинг мақсад ва вазифалари нимадан иборат эканлигини тушуниб етишлари муҳимдир.

Ҳуқуқий саводхонлик, ҳуқуқий билимларга эга бўлиш ҳуқуқий маданиятнинг базасини ташкил этади ва жамиятда инсонларнинг хулқ-атвориға таъсир кўрсатади. Ҳуқуқий саводхонлик, амал қилиб турилган қонунларни ўрганиш, уларни ҳаётга татбиқ этиш ва бошқа фаолиятлар ёрдамида шаклланади. Ҳуқуқий саводхонлик, фақат ҳуқуқни билишгина эмас, балки тўғри тушуниш ҳамдир, қонун воситасида хизмат қиладиган сиёсий, иқтисодий, маданий вазифаларни тушунишдир.

Бугунги кунда айрим ёшларимизнинг қонунларни ўзлаштириб олиш даражаси анча паст. О.Бальзакнинг «Ғожиамиз шундаки, ҳеч нарсани қонунларни билганчалик ёмон билмаймиз» – деган фикрлари бизнинг баъзи ёшларимизга ҳам тааллуқли. Ваҳоланки, худди мана шу даврда ҳуқуқий саводхонлик учун барча шарт-шароитлар яратилган. 2011 йил «Ижтимоий фикр» маркази томонидан ёшлар орасида «Ўзбекистон ўқувчи ёшларининг ҳуқуқий саводхонлиги» мавзuida ўтказилган социологик сўровнома натижаларига кўра унда жами 668 респондент иштирок этган, жумладан, мактаб, академик лицей ва касб-ҳунар коллежи ўқувчилари 542 нафарни, олий ўқув юрти талабалари эса 126 нафарни ташкил этган. Сўровнома натижалари таҳлил қилинганда ёшларнинг ҳуқуқий саводхонлик даражаси ўртача экани аниқланган. Ҳуқуқий саводхонликни белгиловчи мезонлардан бири, Асосий Қонун бўлмиш Ўзбекистон Республикаси Конституциясини билиш даражасидир.

Бундан шундай ҳулосага келиш мумкинки, ёшлар ҳуқуқий билимларни эгаллашга ва ҳуқуқий саводхонлигини оширишга интилишмоқда. Бунинг учун «Ҳуқуқшунослик», «Давлат ва ҳуқуқ асослари», «Ўзбекистон Республикаси Конституцияси» каби фанларни ўқитишда ўқув жараёнининг услубий, техник ва ахборот таъминотини кучайтириш, уларни ўқитиш сифатини ошириш даркор.

Иккинчидан, ёшларда қонунларга бўлган чуқур ҳурматни шакллантириш. Қонунга ҳурмат билан ёндашиш – ҳурматни амалда намоён этишнинг ўзи ҳуқуқий маданиятнинг олий даражада намоён бўлишидир.

Инсонда бошқа ижтимоий руҳий ҳис-туйғулар қатори фикр ва ҳиссиётлар ҳам мавжуд. Ҳуқуқий туйғулар йигиндиси ёшларни фаол ҳуқуқий фаолиятга, қонунга итоаткорликка ёки қонун талабларига мажбуран амал қилишга олиб келади. Мазкур ҳуқуқий туйғуларга эга

бўлган талаба ёшлар ўзларининг ва бошқаларнинг ҳуқуқлари бузилган тақдирда, уларни ҳимоя қилишда фаол қатнашадилар.

Шунингдек, ёшларда ҳуқуқий жавобгарлик ва интизом туйғуси юқори даражада шаклланган бўлиши зарур. Ҳар бир содир қилинган ноҳўя иш учун жавоб бериш кераклигини англамоқ даркор. Жавобгарлик туйғуси борган сари мустаҳкамланиб, энг фойдали ва зарурий одатга айланмоғи лозим. Айниқса, инсоннинг оила олдидаги ижтимоий-ҳуқуқий жавобгарлиги ва бурч туйғуси бебаҳодир. Ҳуқуқий маданият ахлоқий ва маънавий меъёрларга таянар экан, ёшлик давридаёқ оилада ҳуқуққа бўлган ҳурмат туйғусини шакллантириш лозим. Бу ёшлар учун ҳам тушунарли, ҳам зарурий талаб сифатида қабул қилинади.

Ҳуқуққа бўлган ҳурматни шакллантиришда юридик нормалар катта аҳамиятга эга. Президентимизнинг куйидаги фикрлари эътиборга молик: «Ҳуқуқий маданият савияси қабул қилинган қонунлар сони билан эмас, балки ушбу қонунларнинг барча даражаларда ижро этилиши билан белгиланади. Ушбу муҳим ишда одамларда қонунларга ва норматив ҳужжатларга нисбатан чуқур ҳурмат ҳиссини тарбиялаш алоҳида аҳамиятга эгадир. Зеро, ҳуқуқий нормалар одамлар онгига сингган ва улар орқали амал қилган тақдирдагина яшайди ва рўёбга чиқади».

Ҳар бир қонун чуқур ўрганилиб сўнгра қабул қилинса, бундай қонуннинг умри узок бўлади, жамиятга холис хизмат қилади ва қонунга бўлган ҳурмат ошади. Шу сабабли Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисида қабул қилинган «Жамиятда ҳуқуқий маданиятни юксалтириш миллий дастури»да «Мамлакатимизда қонун ҳужжатларини инсон ҳуқуқлари соҳасидаги халқаро нормалар ва стандартларга изчиллик билан мувофиқлаштириб бориш зарур. Қонунлар ҳаётий ама-

лиёт билан узвий боғлиқ бўлиши ва ундан келиб чиқиши лозим. Бунда қонунлар тўғридан-тўғри амал қилиш кучига эга бўлиши керак. Ижро этувчи органлар қонуности ҳужжатларини қонунга қўшимча киритиш сифатида эмас, балки уларнинг ижросини таъминлаш учунгина қабул қилишлари мумкин» дея алоҳида таъкидланган.

Шунинг учун ҳам аҳоли ўртасида инсон ҳуқуқлари ва эркинликларига амал қилиш борасида янги қадрият ва йўл-йўриқларни шакллантириш ҳамда унга риоя этишга қаратилган маданиятни ташкил этиш муҳимдир. Қонун устуворлигини таъминлашнинг асосий йўналишларидан бири ҳам фуқароларни қонунларга итоаткорлик руҳида тарбиялаш, ёшларда қонунга ҳурмат туйғусини шакллантиришдан иборатдир.

Учинчидан, қонунга итоаткорлик масаласи. Қонунга итоаткорлик – ҳуқуқий маданият ривожланиши жараёнида шаклланиб турадиган ҳодисадир. Ваҳоланки, қонунга итоаткорлик масаласи жамиятда катта эътибор талаб этадиган жараёндир. Ушбу тушунча ҳозирга қадар етарлича тадқиқ этилмаган, лекин бу масалада бугунги кунда ҳуқуқшунослик соҳасида изланишлар олиб борилмоқда.

Қонунга итоаткорликнинг ҳуқуқ доирасида, ҳуқуқий қоидаларни жорий этишда намоён бўлишини ҳуқуқий адабиётлардагина учратганмиз. Қонунга итоаткорлик – қонунларни билиб, ўрганибгина қолмай, балки уларга тўла риоя қилиш демакдир. Қонунга хилоф ҳулқ-атвор ва фаолият ҳуқуқий маданият жумласига кирмайди.

Ёшларнинг қонунга итоатқорлиги жамият манфаатларини чуқур тушуниб етиб, давлат олдидаги жавобгарлик туйғуларини англашларида намоён бўлади. 2009 йил май ойида Тошкент вилояти ўрта махсус, касб-ҳунар таълими ўқувчи ёшлари орасида социал тадқиқот ўтказилди. Уларга «Нима учун инсонлар қонунларга итоат қилишади?» деб мурожаат қилинганда, сўровномада

иштирок этган 419-нафар респондентнинг 158 таси (37,7 фоиз) қонунни бузиш мумкин эмас, деб жавоб берган, 27,2 фоизи жазоланишдан қўрққанлари учун, 25 фоизи агарда ҳамма қонунни бузса, жамият хавф остида қолади, деган фикрда, 7 фоизи жамият ёки одамлар уни муҳокама қилишларидан қўрқиб итоат этаман, – деб жавоб беришган. Бундан кўриниб турибдики ёшларимизнинг аксарияти қонунларни ҳурмат қилиш лозим, уни бузиш мумкин эмас деб ҳисоблайди. Шунингдек, жазоланишдан қўрқиб қонунга итоат этаман, деб жавоб беришлари шуни англатадики, ёшларимиз қонунларнинг мажбурлов кучига эга эканлиги ва уни бузганлик учун жазо муқаррарлигини англаб етишган.

Аслида қонунга кўр-кўрона итоат этиш эмас, балки унинг моҳиятини, талаб ва тартибларини онгли равишда бажариш лозим. Ёшларда кўп ҳолларда шу нарса кузатиладики, улар қонунларнинг моҳиятини тушуниб рия қилмайдилар, балки қонун олдидаги жавобгарликдан қўрқиб унга рия этадилар. Ҳуқуқ жамиятимиз фаровонлигини таъминловчи, халқ иродасини ифода этувчи куч эканини англаб етмайдилар. Ёшлар жазоланишдан қўрқиб эмас, балки ихтиёрий равишда қонун нормаларига амал қилишлари зарур. Токи бу уларнинг ички эътиқодларига айлансин. Шунингдек, айрим тадқиқотчилар ўз ишларида ҳуқуқий эътиқод категориясига алоҳида тўхталиб, унинг ижтимоий-ҳуқуқий воқелик сифатида махсус тадқиқ этилиши лозимлигини таъкидлашган.

Қонунларга итоат қилмаслик, уларни турли йўллар билан айланиб ўтишга уриниш давлатни обрўсизлантиради, таракқиётга тўсқинлик қилади. Ёшларда қонунларга итоаткорликни шакллантириш учун уларда, аввало, ишонч ҳиссини қарор топтириш лозим.

Ўзбекистон Республикаси Президенти «Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик

шартлари ва тараққиёт кафолатлари» номли асарида «Ўтиш даврининг муайян кийинчиликлари шароитида фуқаролар онгида, айниқса, ёш авлоднинг бир қисмида, ҳаётда юксак турмуш даражасига эришишнинг асосий усули қонунга хилоф фаолият билан боглик, деган мутлақо ахлоққа зид нуқтаи назар шаклланиши ва қарор топиши мумкин. Қингир йўл билан бойлик орттиришга интилиш, башарти у жамиятнинг ва ҳуқуқий назоратнинг эътиборидан четда қолса одамларнинг, айниқса, ҳаётга эндигина қадам қўйиб келаётган ёшларни ёмон йўлга оғдиради. Ахир жамият ва давлат учун ёш авлоднинг ахлоқан бузилиши ва юзгубан кетишидан ҳам аянчлироқ, ҳалокатлироқ ҳол борми ўзи?», деб таъкидлайди.

Қонун ҳужжатларининг қўлланиш амалиёти шуни кўрсатадики, кўпгина ҳуқуқбузарликлар фуқароларнинг билим ва маданият даражасининг пастлиги оқибатидир. Бу борада «Жамиятда ҳуқуқий маданиятни юксалтириш миллий дастури»да давлат органлари ходимлари, мансабдор шахслар ва фуқароларнинг ҳуқуқий саводхонлигини ошириш бўйича алоҳида тўхтаб ўтилган.

Қонунларга итоатсизлик, қонунбузарлик, ҳуқуқбузарлик учун жазо муқаррарлигини, қонун олдида ҳамма тенглигини ҳар бир ёш чуқур англаб етмоғи керак. Президентимиз таъкидлаганидек: «Ҳуқуқий давлатнинг асосий белгиси – барча фуқароларнинг қонун олдида тенглиги, Конституция ва қонунларнинг устунлиги принципини таъминлашдир». Асосий Қонунимиз бўлмиш Конституциямизда ҳам қонун устуворлиги ҳақида алоҳида боб ажратилган бўлиб, у бир неча моддаларни ўз ичига олади.

Қайси мамлакатда қонунлар бажарилмас экан, юқори натижаларга эришиб бўлмаслиги ҳуқуқий таълим орқали ҳар бир ёшнинг онгига сингдирилиши зарур. Қонунларга эътиборсиз қараш, уларни четлаб ўтиш фақат сиёсий

ислохотларни амалга ошириш учунгина тўсқинлик қилмай, у иктисодий юксалишга ҳам жиддий ғов бўлиши, пировард натижада турмушнинг барча соҳаларига салбий таъсир қилиши ёшларга тушунтирилиши лозим.

Қонунларни бузиш ҳолларига йўл қўймаслик, мажбурий шарт экани қонун бузилишлари жазосиз қолмаслигига ёшларни ишонтира билиш керак. Чунки ҳар қандай қонун бузилиши, айниқса, уни раҳбарлар бузса, халққа жабр-зулм етказади. Бу ўринда Амир Темурнинг қуйидаги сўзларини эслаш жоиздир: «Ҳокимлар ва раиятдан қайси бирининг халққа жабр-зулм етказишини эшитсам, уларга нисбатан дарҳол адолату инсоф юзасидан чора кўрдим. Уларни шариатга мувофиқ одамлар ўртасида муҳокама қилдим».

Туртинчидан, ёшлар ўзлари олган ҳуқуқий билимларни ҳаётга татбиқ эта олишлари шарт.

Ёшларнинг ҳуқуқий маданияти ҳуқуққа доир билимларни шунчаки ўрганиб олиш эмас, балки улардан ҳуқуқни ва қонунийликни мустаҳкамлашга онгли суратда йўналтирилган кундалик фаолиятда фойдалана билиш ҳамдир.

Бешинчидан, ёшларда юксак даражадаги ҳуқуқий фаоллик масаласи. Бу эса ёшларнинг ташаббускорлиги ва ижодий фаолиятида ўз аксини топади. Ёшлар тарбиясида асосий эътиборни улар олаётган билимларнинг ҳаётда қандай қўлланаётганлигига қаратиш керак. Ёшларнинг ҳуқуқий онги ҳаётда фаол вазифаларни бажаришга кодир бўлсагина уларни ҳуқуқий маданиятга эга деб айтиш мумкин. Шахснинг ҳуқуқий онги шаклланган бўлса, ижтимоий фаолиятдан ажралмайди. Шунинг учун, ёшларнинг ҳаётда фаол иштироки уларнинг ҳуқуқий онги ошиши самарасидир.

Ёшларнинг ижтимоий-ҳуқуқий фаолликларини оширишнинг муҳим омилларидан бири, уларнинг республи-

ка, вилоят, шаҳар, туман, қишлоқ, ташкилот, олий ўқув муассасалари миқёсида давлат ва жамоат бошқаруви ишларида фаол қатнашишлари ҳисобланади. Шу билан бир қаторда ижтимоий фаолликнинг ижтимоий фаолият билан узвий боғлиқ эканлигини таъкидлаб ўтиш лозим. Ёшларнинг ҳуқуқий маданиятини ўрганишда уларнинг ижтимоий фаолиятларини ҳам эътиборга олиш зарур.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 33-моддасида «...фуқаролар ўз ижтимоий фаолликларини Ўзбекистон Республикаси қонунларига мувофиқ, митинглар, йиғилишлар ва намойишлар шаклида амалга ошириш ҳуқуқига эгадирлар» деб кўрсатиб қўйилган. Ҳозирги кунда шахснинг ижтимоий фаоллигига қатта эътибор берилмоқда. Умуман ижтимоий фаоллик – ишлаб чиқариш, меҳнат, ижтимоий-сиёсий, маданий-мафкуравий соҳадаги фаоллигининг йиғиндисидир. Шунингдек, фаоллик ва ташаббускорлик тушунчалари ҳам бир-бири билан узвий боғлиқ. Чунки ташаббускорлик унинг асосини ташкил этувчи фаолликсиз юзага келмайди.

Аксарият илмий адабиётларда ижтимоий-ҳуқуқий фаоллик ҳуқуқий маданиятнинг муҳим унсури сифатида талқин этилган. Ҳуқуқий фаолликни ҳуқуқий маданиятнинг унсурлари қаторига киритишда илмий адабиётларда турлича фикрлар берилган. Аммо ҳуқуқий маданият муаммоси билан шуғулланган кўплаб ҳуқуқшунос олимлар ҳуқуқий фаолликка алоҳида ўрин беришган. Ҳатто, айрим муаллифлар ижтимоий фаолликка ҳуқуқий маданиятнинг асосий элементи сифатида қарашган. Шу сабабли ёшларнинг фаоллиги ҳуқуқий маданиятни шакллантиришда ҳал этувчи роль ўйнайди. Ҳуқуқшунос олим А. Никитин ҳуқуқий маданият тушунчасига таъриф берар экан, ҳуқуқий маданият нима экани, у қандай бўлимлардан ташкил топганлигини билиш учун уни бино шаклида тасаввур этишни тақлиф этади ва бу бинони уч қаватдан иборат, деб кўрсатади. Бинонинг би-

ринчи қаватига ҳуқуқий билимлар ва улардан фойдалана олишни жойлаштиради. Иккинчи қаватига ҳуқуққа бўлган муносабатни ва ниҳоят, учинчи қаватга ҳуқуқий мазмунга эга бўлган вазиятларда шахснинг фаолияти ва хулқ-атворини киритади. Ҳар қандай бино сингари, бу уйнинг ҳам пойдевори мавжуд бўлиб, уни ахлоқий ва мафкуравий, сиёсий қарашлар, эътиқодлар ташкил этади.

Ҳақиқатан ҳам, бу бино қаватлари бир-бири билан муштаҳкам боғланган бўлиб, унинг бирор қаватини олиш бутун бир бинонинг бузилишига олиб келади. Мана шу боғлиқлик бўлмас экан, шахснинг ҳуқуқий маданияти хақида гапириш мумкин эмас. Олимнинг бу фикрларини тўлдирган ҳолда «ҳуқуқий маданиятга» тўртинчи қаватни жойлаштириш лозим. Чунки ёшлар жамият ва давлат ижтимоий ҳаётида етакчи роль ўйнайдиган қатламни ташкил этади, улар бўлғуси мутахассислар, жамият ва давлат бошқарувини қўлга оладиган авлоддир. Келажакда уларнинг ҳуқуқий-сиёсий соҳадаги фаоллиги ва ташаббускорлиги жамият ва давлат тараққиётини белгилаб беради.

Ўқув муассасаларида таълим-тарбиянинг асосий мақсади, ёшларда ҳуқуқнинг ҳар бир соҳасида уларнинг фаоллигини ошириш бўлмоғи лозим. Энг асосийси, ёшларнинг ўз ҳуқуқий саводхонлигини юксалтиришдан бевосита ўзлари манфаатдор эканликларини англашиш, ҳуқуқий фаол бўлишларига эришмоқ даркор.

ЁШЛАРДА ҲУҚУҚИЙ МАДАНИЯТНИ ШАКЛЛАНТИРИШ

Ёшларни жамиятнинг алоҳида ижтимоий гуруҳига ажратиш уларга хос бўлган ёш ва психологик хусусиятлари билан эмас, балки ёшлар бажарадиган ўзига хос ижтимоий ўрни билан амалга оширилади. Бу ўрин аввалги аждодлар тажрибаси, кадриятлари, маданиятини ўзлаштириб олиш ва уларни янги жиҳатлар ҳамда хусусиятлар билан бойитишдан иборатдир.

Ҳуқуқий маданият ўзбек халқининг турмуш тарзида, маданиятида, миллий дунёқараши ва мафқурасида муҳим ўрин тутади. Ўқувчи ёшларда ҳуқуқий маданиятни тўла қарор топтиришда миллий, маънавий, диний-ахлоқий, ҳуқуқий ва тарихий меросимизга, мафқураимиз ғояларига таянмоқ керак.

Ўзбек миллий мафқурасининг таркибий қисми куйидагилардан иборат: биринчидан, мустақиллик ҳис-туйғуси ва истиклолни тўла идрок этиш; иккинчидан – ўзбекчилик тушунчаси; учинчидан, кўпмиллатли Ўзбекистон халқининг ватанпарварлиги ташкил этади. Унинг негизини эса, миллий гурур, миллий-маданий мерос ташкил этади.

Миллий мафқура дунёқарашни шакллантириш ва тарбиялаш омилидир. У хилма-хил ва баъзи тарқок қарашларни умумий мақсад йўлида яқинлаштиради ва бирлаштиради. Чунки бу мафқура ёшларнинг онги, тафаккури, эътиқоди, дунёқараши ва билим даражаси турлича эканлигини эътиборга олади.

Ўқувчи ёшларни тарбиялашда ўзбек халқи кадриятларига, анъаналарига, буюк мутафаккирларимизнинг фалсафий, маънавий-маърифий қарашларига асосланиш керак. Буюк аждодларимиз Форобий, Беруний, Ибн Сино, Алишер Навоий, Бобур, Нақшбанд, Аҳмад Яссавий, Ал Бухорий, Ат-Термизий, Маргиноний ва бошқа алломалар

асарларида олға сурилган ҳалоллик, поклик, миллатни севиш, Ватан билан ғурурланиш, меҳнатсеварлик каби гоյларни ёшлар онгига сингдириш лозим.

Ёшларнинг ҳуқуқий принципларини, давлат органларини, ҳуқуқни ташкил этиш тартибини ва унинг фаолиятини билиши ҳуқуқий маданиятни шакллантиришнинг зарур шартидир.

«Жамиятда ҳуқуқий маданият юксалтириш миллий дастури»да жамиятнинг турли ижтимоий гуруҳларини чуқур ўрганган ва эътиборга олган ҳолда илмий изланишлар олиб бориш зарурлиги кўрсатиб ўтилган ва уни рағбатлантириш назарда тутилган.

Ёшларда ҳуқуқий маданият шаклланишининг хусусиятларидан асосийлари *объективлик ва субъективлик-дир*. Бунинг маъноси шундаки, ҳуқуқий маданиятнинг шаклланиши, бир томондан ёшларнинг хоҳиш-истагига боғлиқ бўлмаган ҳолда рўй берса, иккинчи томондан, у ҳар бир ёшнинг хатти-ҳаракатлари, ҳамда фаолият натижасига боғлиқ бўлади.

Ёшларда ҳуқуқий маданиятнинг шаклланишидаги объективликнинг моҳияти уларнинг ҳуқуқий муносабатларда иштирок этиши билан белгиланади. Ўқувчи ёшларнинг ҳуқуқий муносабатларда қандай иштирок этиши ёки уларга қандай муносабат билдиришидан қатъи назар, бу жараён объектив ҳодиса сифатида рўй беради. Ёшларда ҳуқуқий маданият шаклланишини тўхтатиб қўйиш мумкин эмаслигининг ўзи, унинг объектив хусусиятга эга эканлигини кўрсатади.

Ҳуқуқий маданиятнинг шаклланиши объектив жараён бўлиши билан бирга, у субъектив фаолиятнинг ҳам натижаси ҳисобланади. Ҳар бир ўқувчи жамиятнинг, ҳуқуқий муносабатларнинг ўзига хос субъекти сифатида ҳуқуқий воқеа-ҳодисаларга маълум даражада таъсир кўрсатади. Масалан, билим олиш, меҳнат қилиш ҳуқуқидан фойда-

ланиш, 18 ёшга тўлгандан сўнг сайловларда овоз бериш, у ёки бу ҳуқуқий муносабатларда субъект сифатида иштирок этиш ёшларнинг ҳуқуқий маданиятининг шаклланишидаги субъективликни ифода этади.

Ёшларда ҳуқуқий маданиятнинг шаклланишида ўзига хос хусусиятлардан яна бири *аста-секинлик* хусусиятидир. Уларда ҳуқуқий маданиятнинг шаклланиши бир лаҳзада ёки жуда қисқа давр ичида рўй бермайди. Ёшлар улғайиб борган сари ҳуқуқий воқеа-ҳодисаларнинг моҳиятини, уларнинг келиб чиқиш сабабларини ва оқибатларини аста-секинлик билан англаб боради.

Ҳуқуқий воқеа-ҳодисалар жамият тараққиётининг алоҳида бир босқичига хос бўлган хусусият эмас. Жамият ривожланар экан, қабул қилинган қонунлар, фармонлар ўз кучини йўқотиб, янгилари ишлаб чиқилиши мумкин. Бу узлуксиз жараён ёшлар онгига аста-секинлик билан таъсир эта боради. Аста-секинлик хусусияти ёшларнинг ўқувчилик давридагина эмас, балки узок йиллар давомида ўсиб, ривожланиб боришини ифода этади. Давлат ва жамиятдаги ривожланиш бир ерда тўхтаб қолмаганлиги сингари, ёшларнинг ҳуқуқий маданияти ҳам бир хил даражада қотиб қолмайди, балки янги ҳуқуқий ҳаётдаги ўзгаришлар таъсирида ўзгариб, ривожланиб боради.

Кейингиси – ёшларда ҳуқуқий маданиятнинг шаклланишида *алоҳидалик* хусусиятидир. Ёшларда ҳуқуқий маданиятга хос бўлган белгилар бир вақтда шаклланмайди. Шунга кўра бир ерда яшаётган ёки бир жойда таълим олаётган икки ўқувчининг ҳуқуқий маданият даражаси икки хил бўлади. Ҳуқуқий маданиятнинг белгилари барча ёшларда оз ёки кўп, у ёки бу даражада шаклланиб боради.

Яна бир муҳим жиҳат *умумийлик* хусусиятидир. Ёшлар жамиятнинг бир аъзоси сифатида алоҳида-алоҳида кўринишда намоён бўлмаслигининг ўзи ҳам ёшлар ҳуқуқий маданиятининг шаклланишидаги умумийлик хусусиятининг моҳиятини акс эттиради.

Бундан ташқари, ҳуқуқий маданиятнинг ижтимоий гуруҳлар фаолиятида намоён бўлиши ҳам ҳуқуқий маданият шаклланишига хос бўлган умумийликни ифода этади. Масалан, ишчилар, зиёлилар, талаба ёшлар, ўқувчилар, вояга етмаганлар ва бошқа гуруҳларнинг ҳар бирида ҳуқуқий маданият даражасида бирмунча яқинлик бўладики, бу ҳол ҳуқуқий маданият шаклланишига хос бўлган умумийликни ифода этади. Чунки умумийлик алоҳида бир ўқувчи томонидан эмас, балки барча ўқувчи ёшлар фаолияти орқали намоён бўлади. Бунга сабаб, барча ўқувчи ёшларнинг ҳуқуқий онглилик даражаси деярли ўзаро яқин бўлади.

Ёшлар ҳуқуқий маданиятининг мезонларидан бири саводхонлик бўлиб, уни амалий фаолиятдаги натижаларига қараб белгилаш мумкин. Шу жиҳатдан қараганда, ёшларнинг ҳуқуқий маданияти мезонлари қуйидаги уч тоифани ташкил этади:

– ҳуқуқий маданиятнинг юқори даражасига эришган ёшлар;

– ҳуқуқий маданияти ўртача даражада бўлган ёшлар;

– ҳуқуқий маданияти паст даражада бўлган ёшлар.

Ёшлар ҳуқуқий маданиятининг юқори даражада бўлиши ҳуқуқий муносабатлардаги фаол иштироки, ҳуқуқий саводхонлиги, қонунга итоаткорлиги ва ҳурмати билан ўлчанади. Ҳуқуқий маданияти юқори бўлган ёшлар қонунни ҳурмат қилади, ўзини қонун ҳимоя қилишини билади, инсонга олий қадрият сифатида қарайди, жамиятнинг ҳуқуқий ҳаётида фаол иштирок этади, ҳуқуқий эътиқодга эга бўлади. Бундай ёшлар бошқаларга ўрнак бўлиши билан бирга, кўпчиликнинг ишончи ва ҳурматига ҳам сазовор бўлади.

Ҳуқуқий маданияти ўртача даражада бўлган ёшларнинг ҳуқуқий саводхонлиги ҳам ўртача бўлади. Ўзи эгаллаган ҳуқуқий билимларни ҳаётга татбиқ этишда эҳтиёждан келиб чиққан ҳолда амалга оширади. Ҳуқуқий

маданияти паст даражада бўлган ёшларда бошқаларга нисбатан намуна бўладиган сифатлар кам бўлади, ўзгалар билан қизиқмайдилар, қонунбузарларга нисбатан бефарқ бўладилар. Бундай ёшларда ҳуқуқий маданият-сизлик устунлик қилади. Қонунларни менсимаслик сингари хислатлар маданиятсизликнинг амалдаги кўриниши ҳисобланади. Бундай ёшларнинг ҳуқуқий саводхонлик даражаси паст бўлиб, қонунларга итоатсизлиги билан ажралиб туради. Ҳуқуқий саводхонликни оширишни куйидагича изоҳлаш мумкин;

Биринчидан, ёшлар таълимнинг турли соҳаларида иштирок этишлари билан ўзларининг билим даражаларини ошириб боришади. Улар турли фан соҳаларидаги билимлар билан бирга ҳуқуқий билимлар берадиган фанлардан ҳам хабардор бўлиб борадилар.

Ўқув муассасаларида берилаётган билимлар мамлакатимиз ёшларининг ҳуқуқий маданиятининг ўсишида муҳим аҳамиятга эга бўлмокда. Ҳуқуқий билимларни ўрганувчиларнинг сони йилдан-йилга ошиб боргани сари, мамлакатимизда аҳолининг ҳуқуқий маданияти даражаси ҳам шунчалик юқори бўлиб боряпти.

Иккинчидан, ҳуқуқий саводхонлик ёшлар жамиятининг ҳуқуқий ва сиёсий ҳаётида бевосита иштирок этиши билан белгиланади. Ҳар бир ўқувчи ҳуқуқий муносабатларда, ҳуқуқий мавзуларда бўладиган суҳбатларда, йиғилишларда, ташкил этилган тадбирларда ўз фикр-мулоҳазаларини билдиради. Бундай мулоқот ва муносабатлар шахс онгига таъсир этиб, ҳуқуқий маданиятнинг шаклланиши учун қулай шарт-шароитни вужудга келтиради.

Учинчидан, ёшларга ҳуқуқий таълим беришда уларнинг бўлғуси мутахассислигини эътиборга олиш зарур. Уларга умумий ҳуқуқий билимларни бериш билан бирга, имконият даражасида ўз мутахассислигига тааллуқли бўлган ҳуқуқий билимларни бериш керак. Масалан,

молия коллежи ёки институти бўладиган бўлса, кўпроқ молия ҳуқуқи, хўжалик ҳуқуқи каби соҳалар бўйича чуқурроқ билим олишларига эътибор бериш лозимдир.

Тўртинчидан, жамиятнинг турли ижтимоий гуруҳларига мансуб бўлган ёшларни ҳам алоҳида гуруҳларга бўлиб ўрганиш лозим. Уларнинг ёш хусусиятларига, фаолият турларига эътибор бериш мақсадга мувофиқ. Масалан, мактаб ёшидаги ўқувчилар вояга етмаган ёшларни ташкил этса, касб-ҳунар таълими ўқувчи ёшларининг аксариятини 15–18 ёшдаги ўқувчилар ташкил этишади. Яъни, бир қисми вояга етмаган ёшлар, бир қисми 18 ёшга тўлган ёшлардан иборат. Шу сабабли ҳуқуқий таълим-тарбия бериш усуллари танлашда уларнинг ёш психологиясига ҳам эътибор қаратиш керак.

Бешинчидан, ёшларимизнинг аксарияти ўз уйларига яқин бўлган таълим муассасаларида ўқишади, бир қисми эса бошқа вилоят ва туманлардан келишган. Бу тоифа ўқувчилар мустақил яшаб, билим оладилар, ота-оналаридан, оилаларидан узоқда бўладилар. Ўқувчиларнинг яшаш шароити, тураржойларнинг аҳволи, у ердаги ҳуқуқий тарбия соҳасидаги ишларнинг қай даражада эканлигини ўқув муассасалари ходимларининг ва мураббийларнинг педагогик вазифаларини мунтазам назорат қилиш зарур.

Олтинчидан, Оммавий ахборот воситалари ҳамда босма нашрлар ишининг ташкил этилиши ҳам ёшларнинг ҳуқуқий маданияти ва онгининг шаклланишида муҳим ўрин тутди. Босма нашрлар орқали берилаётган ҳуқуқий маълумотлар, ахборотлар, илмий-назарий билимлар ўқувчи ёшларнинг онги ва маданиятининг ошишига катта таъсир кўрсатади.

Юқоридаги фикрлардан қуйидаги хулосаларни чиқариш мумкин. Ёшларда ҳуқуқий маданиятни шакллантиришда ўзига хос хусусиятлар мавжуд бўлиб, улар – объективлик ва субъективлик, аста-секинлик, алоҳидалик

ҳамда умумийлик хусусиятларидир. Булар – ўқувчи ёшлар таълим жараёнининг субъекти эканлиги; улар жамиятнинг ҳуқуқий ва сиёсий ҳаётида бевосита иштирок этиши; аниқ бир соҳанинг бўлғуси кичик мутахассиси бўлиши; уларнинг ўзига хос ёш психологияси; ўқувчиларнинг бир қисми ўз уйларида узокда яшашлари кабилардир. Ушбу ўзига хос хусусиятлар ҳамда шартшароитларни ҳуқуқий тарбия беришда, албатта, ҳисобга олиш зарур.

ҲУҚУҚИЙ МАДАНИЯТНИ ШАКЛЛАНТИРИШДА ОИЛАНING ЎРНИ

Оила ва жамиятнинг алоқадорлиги, уларнинг тараққиёти бир-бирини тақозо этадиган омиллар эканлиги билан хусусиятланади. Оила умумий, махсус ва ижтимоий қонунларга мувофиқ ривожланади, у жамиятнинг барча қарама-қаршиликларини ўзида акс эттирувчи, табиий ички тараққиёт манбаларига эга бўлган нисбатан мустақил ижтимоий институтдир. Оилага ҳар бир даврда, ҳар бир жамиятда ва ҳар бир давлатда катта эътибор бериб келинган. Оила институти бутун дунёда катта эътибор талаб этадиган қадрият бўлганлиги боис, Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош Ассамблеясининг 1993 йил 20 сентябрдаги ялпи йиғилишида 1994 йилдан бошлаб 15 май «Халқаро оила куни» деб эълон қилиниб, кенг нишонлаб келиняпти.

Жамият тараққиётининг барча босқичларида оилага ижтимоий объект сифатида қаралган. Жамиятда ва оилада юз берадиган ўзгаришлар ўзаро бир-бирига боғлиқ. Бугунги кунда сиёсий, иқтисодий, ҳуқуқий, маънавий билимларга эга бўлган, ижобий ҳислатларни ўзида мужассам қилган оила давлатимизнинг асоси ҳисобланади. Шу сабабли, оила фақат аҳоли сонини тўлдириш вазифасини

бажарибгина қолмай, ижтимоий аҳамиятга молик фази-лат ва хислатларни эгаллашини тақозо этувчи, ижтимоий маданиятни шакллантирувчи муҳит ҳисобланади.

Республикамизда 1998 йил – «Оила йили» деб эълон қилиниши, барча давлат ва нодавлат ташкилотларни оилалардаги ижтимоий-иқтисодий муаммоларни ҳал этишга жалб этди. 1998 йил февраль ойида Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарори билан «Оила» Республика илмий-амалий Маркази ташкил этилди. Марказ олдига оилаларни янада мустаҳкамлаш, оила аъзоларининг ҳуқуқий билимларини ошириш, оилалардаги муаммоларни илмий ўрганишни тартибга солиш каби вазифалар қўйилди. Бу эса жамиятимизда оиланинг мавқеини янада ошириб юборди. 2012 йилнинг «Мустаҳкам оила йили», 2013 йилнинг эса «Обод турмуш йили» деб эълон қилиниши эса мамлакатимизда олиб борилаётган ишларнинг мантиқий давоми бўлиб, оила институтини янада мустаҳкамлади. Дарҳақиқат, мустаҳкам оила фуқаролик жамиятининг асосини ташкил этади. Шу мақсадда, Президентимиз «Мустаҳкам оила йили» давлат дастурида қуйидаги устувор вазифаларга эътибор қаратилишини яна бир бор таъкидлади:

биринчидан, оила институтини ривожлантириш ва такомиллаштириш бўйича янги меъёрий ҳужжатлар қабул қилиш ҳамда мавжудларига қўшимча ва ўзгартиришлар киритиш;

иккинчидан, ёш оилаларни моддий ва маънавий жиҳатдан қўллаб-қувватлаш;

учинчидан, оилаларни мустаҳкамлашда фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари бўлган маҳаллаларнинг ўрнини, нуфузини янада ошириш;

тўртинчидан, оила олдида турган моддий, маънавий, тарбиявий муаммоларни ечишда аёлнинг ўрни бекиёслигини эътиборга олган ҳолда, уларнинг оғирини

енгил қилиш, яъни аёлларни янада қўллаб-қувватлашга эътиборни қаратиш;

бешинчидан, маънавий ҳаётимизни юксалтиришда, азалий кадриятларимизни асраб-авайлашда оиланинг бекиёс ўрнини кўрсатган ҳолда, оила институтининг таълим-тарбия соҳаси билан амалий ҳамкорлигини кучайтириш.

Оиланинг ушбу устувор йўналишда белгиланган тарбия соҳасидаги масъулияти нуқтаи назаридан, унинг тарбия ўчоғи эканлигини таъкидлаш лозим. Оила – шахс ўз-ўзини намоён қилишининг табиий усулидир. Маънавий-ахлоқий тарбияли шахс фақатгина маънавий-ахлоқий соғлом оила муҳитида шаклланиши мумкин. Бугунги шиддат билан кечаётган глобаллашув жараёнидаги маънавий таҳдидлар даврида ҳамма нарса бевосита тарбияга боғлиқ. Тарбия учун масъулият эса аввало оилага юкланади. Шунинг учун ҳам мамлакатимизда оиланинг бош тарбиячилик мавқеини кўтаришга алоҳида эътибор қаратилиб келинмоқда.

Оила – миллий турмуш тарзимизнинг ажралмас бир қисмидир. Миллий турмуш тарзининг ажралмас бўлаги ҳуқуқий маданиятдир. Миллий турмуш тарзига олимларимиз қуйидагича таъриф берадилар: миллий турмуш тарзи – ижтимоий муносабатлар учун хос бўлган ҳаёт ва фаолият шакллари тизими бўлиб, улар бевосита ҳаёт шароитларига боғлиқ ҳолда юзага келади ҳамда одамларнинг хулқ-атвори, юриш-туриши, муомаласи ва тафаккур тарзи орқали намоён бўлади. Миллий турмуш тарзи тунунчаси жамиятнинг маънавий-ахлоқий ва ҳуқуқий ривожланишини ҳам қамраб олади. Бу ривожланиш моддий омиллар каби, одамларнинг ҳаёт ва фаолиятини, хулқ-атворини, шахс турмуш тарзининг ўзига хос хусусиятларини белгиловчи кадриятларни юзага келтиради. Миллий турмуш тарзимизда ҳуқуқий ва ахлоқий кадриятлар ўзига хос аҳамиятга эга. Шундан кўриниб турибдики, оилада

шаклланаётган ҳуқуқий, ахлоқий кадриятлар ўз жойида ишлатилиши жамиятда ҳуқуқий маданиятнинг қарор топишига имкон яратади.

Оиланинг муҳим маънавий, маданий хусусиятларидан бири – унинг миллийлигидир. Шу туфайли у ўзида миллий тарбия маданиятини ҳам у ёки бу даражада акс эттиради. Миллий тарбия тушунчасига сиёсатшунос М. Қуронови «Миллий тарбия» номи монографиясида қуйидагича таъриф берилади: «Миллий тарбия – маданий-тадрижий синтезга асосланган ҳолда ёш авлодни замонавий шароитда келажакка мос равишда шакллантириш жараёнидир; шахснинг миллийлиги унинг маданий даражасидир; ҳар бир миллий маданият – умуминсоний кадриятнинг муайян кўриниши. Чунки инсоният – бу халқлар, миллатлардир. Ана шу нуқтаи назардан миллий тарбия – ҳар бир инсонни ўз миллий маданияти манбаида, яъни муайян умуминсоний кадрият асосида шакллантириш жараёнидир... Шунинг учун бу жараён давлатнинг манфаатларига мос равишда мақсадга йўналтирилса, миллий тарбия улкан яратувчан, тараққийпарвар маърифий кучга айланади»¹.

Миллий тарбияда ўзбек оиласининг бекиёс ўрни борки, бу унинг ўзига хослигида яққол намоён бўлади. Ўзбек оиласини ўзига хослиги иноқлик туйғуларига асосланишида, эр-хотин муносабатларида турмушнинг бутун оғирини, ор-номусини ўз зиммасига олган эр-какнинг улугланишида, ўз қобиғига ўралиб қолмасдан маҳалла ва қўшнилар билан ўзаро яқинлик муносабатларида кўринади. Шу билан бир қаторда, бола тарбиясида ҳам ўзига хослик мавжуд бўлиб, бола аввало катталарга ҳурмат руҳида тарбияланади. Бу ота-онадан масъулият талаб этади.

Оилада ота-оналар ўртасидаги ўзаро муносабат болаларда ҳуқуққа бўлган қарашларни шаклланти-

¹ Қуронов М. Миллий тарбия. –Т.: «Маънавият», 2007. 27-бет.

ришда муҳим омил бўлиб хизмат қилади. Халқимизда қадимий нақл бор: «Қуш уясида кўрганини қилади». Агар ота-оналарнинг ўзлари ҳаётимизда бўлаётган ўзгаришларнинг ҳуқуқий томонларидан беҳабар бўлсалар, хизмат жойларида, кўча-кўйда билиб-билмай қилган ҳуқуқбузарликларини ҳеч нарса бўлмагандек, фарзандлари олдида муҳокама қилишса, ва ўзларини ҳақ деб ҳисоблашса, бу ёшлар тарбиясига салбий таъсир кўрсатади. Ёшларнинг ҳуқуқий тарбиясида оиланинг муҳимлиги, бошқа ҳуқуқий таълим тизимидаги каби қонун билан белгиланган ҳодиса эмас, у ўзбекона тарбияга хос маънавий-ахлоқий қадриятлари билан белгиланади. Оилавий муҳит ўзаро ҳурмат, олийжаноблик, ҳалоллик асосига қурилган бўлса, оила бошлиқлари ўз вазифаларига сидқидилдан қарасаларгина жамиятда фозил инсонлар етишиб чиқади. Тарбияда ота-онанинг фарзандларга ўрнак бўлиши энг катта самара беради. Бундан ташқари, оилада фарзандлар тарбиясини тўғри ташкил этиш жуда муҳимдир. Оила бир жамоа бўлиб кўрсатувлар томоша қилиши, китоб, газета, журналларни ўқиб, биргаликда муҳокама қилиши, бирга меҳнатни ва дам олишни ўз вақтида уюштириши катта аҳамиятга эга. Шунингдек, болани тартибга ҳам ўргатиш лозим:

Бу хусусида Ибн Сино шундай деган: «шароитнинг қандай бўлишидан қатъи назар, бола тарбияси ота-оналарнинг асосий бурчи ва вазифасидир». Ота-она қаерда ишлашининг аҳамияти йўқ. У жамиятнинг оддий фуқароси ёки юқори мансаб эгаси эканидан қатъи назар, бола тарбияси масаласида ҳаммага бир хил талаб қўйилади. Давлат бошлиқлари ва бошқа катта мансабдор шахслар ҳам оила тарбияси масаласида бошқаларга ўрнак кўрсатишлари лозим.

Ҳуқуқий тарбия – бутун жамоатчиликнинг иши. Ёшларга муносабатда ота-онанинг ҳам, ўқитувчиларнинг ҳам миллатга, Ватанга муносабати акс этади. Демак,

тарбияни фақат оилага ёки ўқув муассасалари зиммасига юклаб қўймай, бутун жамоатчилик ҳамкорлигида олиб бориш яхши натижалар беради. Баъзи ота-оналар таълим муассасалари бор-ку, деб бола тарбияси билан жиддий шуғулланишмайди. Фарзандлари нотўғри йўлга кириб кетганларидан кейин қаерда ва нимада хатога йўл қўйдим, деб афсусланишади. Бундан эса фойда бўлмайди. Ота-она таълим муассасаси билан яқин алоқада бўлса, оиладаги тарбия ижтимоий тарбия билан уйғунлашсагина кутилган самарани беради. Шу билан бир қаторда ота-она ўзининг ахлокий, ҳуқуқий, сиёсий, педагогик маданиятини юксалтириб борсагина ўз фарзандига тарбия бера олади.

Оилада илк ҳуқуқий тарбия қуйидаги усуллар орқали олиб борилади:

1. Ўрнак, ибрат-намуна.
2. Ишонтириш.
3. Ўзаро ҳурмат ва ишонч.
4. Огоҳлантириш.
5. Рағбатлантириш.
6. Мажбурлаш.
7. Лозим бўлса – жазолаш.

Ушбу усулларнинг барчасидан вазиятга қараб фойдаланиш мақсадга мувофиқ бўлади. Бола ўзининг ҳар бир қилган хатти-ҳаракати ва унинг оқибати учун жавоб беришга ўрганиши лозим. Жамиятдаги сингари оилада ҳам ҳеч нарса жавобсиз қолмаслиги керак. Зарур бўлганда оилада оддий бажарилиши лозим бўлган айрим вазифаларни мажбурлаш йўли билан бўлса ҳам ўргатишимиз керак. Бу эса болада мажбурият ҳиссини тарбиялаб боради.

Оилада, мактабда, маҳаллада олиб бориладиган ахлокий тарбия жамоатчиликнинг кучи, оммавий аҳборот воситалари, буларнинг барчаси одамларимиздан қонун бузилиши билан боғлиқ ҳар қандай хатти-

ҳаракатларга нисбатан қаршиликни шакллантиришга қаратилиш керак.

Модомики, оила асосий тарбия ўчоғи ҳисобланар экан, бу борада ота-оналар зиммасига катта масъулият юкланади. Ота-онанинг сабр-тоқат билан тарбия сирларини билиб иш олиб бориши болада ижтимоий фойдали деган тушунча ва яхши одатларни ривожлантиришда катта самара беради. Шу боис, ота-оналар бола тарбиясини унинг хулқини яхшилашдан бошлашлари керак.

Педагог олимларнинг кузатишларига кўра, ота-оналарнинг тарбиячи сифатида обрўини туширувчи сабаблар мавжуд бўлиб, улар қуйидагилардир:

– ота-она ўзини фарзандининг боқувчиси сифатида англаб, тарбиячи ҳам эканини чуқур тушуниб етмаслиги;

– оилаларда учрайдиган ахлоқсиз турмуш тарзи;

– ота-онанинг болаларига айтган сўзлари, панд-насихатлари ва амалдаги хатти-ҳаракатлари орасидаги тафовут;

– ота-онанинг фарзандига қилган хизматини рўқач қилиши, улар билан қўпол тарзда муомала қилиши;

– ота-онанинг фарзандлари ҳаётига, қизиқишларига эътиборсизлиги, уларга вақт ажратмасликлари, оила юмушларига меъёрда жалб қилмаслиги;

– ўқувчи фарзандлар билан муносабатда уларнинг ёш хусусиятларидан келиб чиқмаслик ва бошқалар.¹

Фарзанд тарбиясида ёш хусусиятининг ўзига хос томонларига эътибор қилмаслик мумкин эмас. Айниқса, ўсмирлик даврида ота-она билан фарзандлар ўртасида келишмовчиликлар келиб чиқади, бу ўз-ўзидан ёшларнинг ўз оиласидан узоқлашишига, ташқи таъсирларга тез берилишига олиб келади. Бунга сабаб:

– ота-онанинг ўз фарзанди учун ҳар куни, ҳар соат, ҳар дақиқада шахсий намуна эканини англаб етмаслиги;

---

¹ Қуронов М. Миллий тарбия. –Т.: «Маънавият», 2007. 179-бет.

- ота-она оила аъзолари орасида фарзанд олдига кўйиладиган тарбиявий талабларда яқдилликнинг етишмаслиги;
- ўқувчининг кундалик ҳаётидаги режасизлик, тартибсизлик, аниқ мақсадга йўналтирилмаганлик;
- рағбатлантириш ва жазолашда тарбиявий мақсад устуворлигини тушуниб етмаслик;
- миллий кадриятларга ҳурмат ҳиссини шакллантиришда изчилликнинг етишмаслиги;
- болани тан жазоси билан кўрkitиш;
- ота-онанинг фарзандлар кўз ўнгида тез-тез жанжаллашиб туриши;
- оила муҳитида адолатсизлик, иккиюзламачилик, ўғрлик, товламачилик, порахўрлик иллатларининг намоён бўлиши;
- ота-оналарнинг билим савиялари ва маданий даражаларининг пастлиги;
- ота-оналарнинг салбий хулқ-атворлари ҳамда уларнинг уйда ошқора ичкиликбозликка берилиб кетишлари, тамаки чекиш, гиёҳвандлик;
- беҳаё сўзлар, қарғишлар ва сўқинишлар;
- ўз фарзандини «энг яхши» деб ҳисоблаш;
- «биз қийналганмиз, болаларимиз роҳат қилсин» – деб караш туфайли фарзандни эркалатиб юбориш;
- «бола қийналиб катта бўлса, ота-онанинг, меҳнатнинг, ҳаётнинг қадрига етади» дея кўр-кўрона каттиккўллик билан тарбиялаш;
- фарзандига ваъда бериб бажармаслик;
- оилада яхши анъаналар, расм-русумлар, урф-одатларнинг йўқлиги ва маълум қолипдаги салбий хатти-ҳаракатларга риоя қилиниши, ижтимоий муҳитдан тубдан ажралиб қолишлиғи, лоқайдлик;
- фарзанд тарбиясида таълим муассасаси билан ҳамкорликдан ўзини четга олиш каби тарбиядаги катта-кичик кусурлар.

Буюк мутафаккир Абу Наср Форобий, ҳар кимки илм-ҳикматни деса, уни ёшлигидан бошласин, соғ-саломатлиги яхши бўлсин, яхши ахлоқ ва одобли бўлсин, сўзининг уддасидан чиқсин, ёмон ишлардан сақлансин, хиёнат, мақр хийладан узоқ бўлсин, диёнатли бўлсин ва барча қонун-қоидаларни билсин, билимдон ва нотик бўлсин, илмли ва доно кишиларни ҳурмат қилсин, илм ва аҳли илмдан мол-дунёни аямасин, барча реал моддий нарсалар тўғрисидаги билимни эгалласин, деб таъкидлайди. Жамиятда рўй бераётган ҳамма жараёнлар оилага, кишилар турмуш тарзига бевосита таъсир қилиб бориши каби, оиладаги муносабатлар ҳам жамиятга у ёки бу соҳада ўз таъсирини кўрсатади.

Ҳар бир инсон оиланинг ўзидаёқ ёшлигидан бошлаб маънавиятнинг манбаларидан озикланиб боради. Аввало, оилада ота-онанинг ўрни, бошқа оила аъзолари билан муносабати ёшлар учун мактабдир. Оила аъзолари ўқиётган даргоҳлар ёки ишлаётган меҳнат жамоаларидаги муҳит таъсирида шахснинг тафаккури шакллана боради. Оила аъзолари ўртасидаги ўзаро муносабатлар у қайси тизим бўлишидан қатъи назар, жамият аъзолари ўртасидаги ўзаро муносабат жараёнига мос келиши керак. Жамиятдаги ижтимоий муносабатлар қонун-қоидалар, тартиб-интизом билан белгиланиб бошқарилади ва бу ҳолат оила-да ҳам ўз аксини топади.

Оилаларда сақланиб қолган урф-одатлар, анъаналар тарихи узоқ ўтмишга бориб тақалади. Мусулмон оилаларда ёшларни тарбиялаб, жамиятда ўз ўрнини топишида азалдан алоҳида эътибор қаратиб келинган. Оила шариат қонунларига бўйсунган ҳолда жамиятнинг талабини ҳам бажариб бориши зарур. Инсон оилада жамият талаб-ларига мос ҳолда тарбияланиб боради. Шарқона маданият оилаларимизда қадимдан сақланиб қолганлиги ёшларни тарбиялашда муҳим аҳамиятга эга.

Ҳар бир оиланинг ҳуқуқлари жамият томонидан қонун йўли билан ҳимоя қилинади, кафолатланади. Бу борада Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, Оила кодекси ҳамда бошқа қатор қонунлар ва қонуности ҳужжатларини санаб ўтиш мумкин. Лекин оиланинг ҳам жамият олдида ўзига хос мажбуриятлари бор. Мана шу бурч ва мажбуриятларни бажариш учун ҳар бир оила аъзоси жамият олдида масъул. Шундай мажбуриятлардан бири оиладаги фарзандлар тарбиясидир. Ёшларни ҳар томонлама ахлоқий, ҳуқуқий, сиёсий жиҳатдан саводхон, маданиятли қилиб тарбиялаш ҳозирги кунда оиланинг олдида қўйилган муҳим мақсад ва вазифалардан биридир.

Конституциямизнинг 64-моддасида ота-оналар ўз фарзандларини вояга етгунларига қадар боқиш ва тарбиялашга мажбурдир, деб кўрсатиб ўтилган. Оила Кодексининг 2-моддасига кўра, бола туғилган ва яшаб турган оилага унинг фаровон ҳаёт кечириши ва камолга етиши ҳақида ғамхўрлик қилиш, ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилиш вазифаси юклатилган.

1997 йил 27 августда қабул қилинган «Таълим тўғрисида»ги Қонуннинг 30-моддасида вояга етмаган болаларнинг ота-оналари ёки қонуний вакиллари боланинг қонуний ҳуқуқлари ва манфаатларини ҳимоя қилишлари шарт ҳамда уларнинг тарбияси ва таълим олишлари учун жавобгардирлар, дейилган.

Боланинг билим олиш ҳуқуқи халқаро ҳужжатларда ҳам ўз аксини топган. БМТ томонидан қабул қилинган «Бола ҳуқуқлари тўғрисида»ги Конвенциянинг 28–29-моддаларида таълим ва таълимдан кўзланган мақсадлар баён этилган. Унда бола таълим олиш ҳуқуқига эга, бунда давлатнинг вазифаси бепул ва мажбурий бошланғич таълимни таъминлашдан иборатдир, дейилган.

Конституциянинг 18-моддасида бола тарбиясида ота-она масъулияти, 19-моддасида эса ота-онанинг бо-

ла тарбиясига лоқайд муомалада бўлишдан ҳимоялаш кераклиги таъкидлаб ўтилган. Унда ота-она биргаликда бола тарбияси учун асосий жавобгар ҳисобланади, давлат эса бу борада уларни қўллаб-қувватлаши шартлиги ҳамда давлат болани тарбиялашда ота-онага тегишли ёрдам кўрсатиши зарурлиги ва, аксинча, болага ғамхўрлик кўрсатмаслик ёки бепарволик билан муомалада бўлишдан ҳимояланиш мақсадида қонуний, маъмурий, ижтимоий, маърифий чора-тадбирларни кўрадилар дейилган. Мамлакатимизда ҳам ушбу масалалар ўз ечими тўла-тўқис топган.

Дарҳақиқат, болаларнинг таълим-тарбияси давлатимизнинг доимий эътиборида турибди. Мамлакатимизда «Таълим тўғрисида»ги Қонун, Кадрлар тайёрлаш миллий дастури доирасида кўплаб касб-ҳунар коллежлари, академик лицейлар барпо этилди ва замонавий талабларга мос қилиб жиҳозланди. Ана шу таълим даргоҳларида ёшларимиз таълим-тарбия олиб, турли касб-ҳунар сирларини ўрганмоқдалар.

Оила Кодексининг 73-моддасида ота-онанинг болаларга таълим-тарбия беришга оид ҳуқуқ ва мажбуриятлари белгилаб қўйилган. Унга қўра ота-она ўз болаларини тарбиялаш ҳуқуқига эга ва тарбиялаши шарт. Ота-она болаларининг қонун ҳужжатларида белгиланган даражада **таълим олишини таъминлаши шарт**. Бунга жавобан Оила Кодексининг 67-моддасида боланинг ҳимояга бўлган ҳуқуқида шундай дейилади: «Боланинг ҳуқуқ ва қонуний манфаатлари бузилганда, ота-она (улардан бири) болани тарбиялаш ва **таълим бериш бўйича ўз мажбуриятларини** бажармаган ёки лозим даражада бажармаганда ёхуд ота-оналик ҳуқуқларини суистеъмол қилганда бола ўз ҳуқуқ ва манфаатлари ҳимоя қилинишини сўраб, васийлик ва ҳомийлик органига, 14 ёшга тўлгандан кейин эса мустақил равишда судга мурожаат қилиш ҳуқуқига эга».

Ўзбекистон Республикаси Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги Кодекснинг 47-моддасида болаларни тарбиялаш ва уларга таълим бериш борасида мажбуриятларни бажармаслик учун жавобгарлик асослари кўрсатилган. Ушбу моддага асосан ота-оналар ёки уларнинг ўрнини босувчи шахслар томонидан вояга етмаган болаларни тарбиялаш ва уларга таълим бериш борасидаги мажбуриятларни бажармаслик, энг кам иш ҳақининг иккидан бир қисмидан уч бараваригача миқдорда жарима солишга сабаб бўлади.

Ҳар бир жамиятнинг негизини унинг фуқаролари, оилалар ташкил этади ва ҳар бир фуқаронинг тутган ўрни билан давлатнинг қудрати келиб чиқади. Ёшлар тарбиясига, фарзандлар тарбиясига бепарволик, оилага бепарволик – жамиятга бепарволикдир.

Фарзанднинг оилада қандай тарбия олиб ўсаётганини унинг хатти-ҳаракатларидан, жамиятга, табиатга, қонунга бўлган муносабатларидан яққол кўриш мумкин. Оилада ёшларимиз одоб-ахлоқ нормаларини қай даражада ўрганиб, уларга амал қилсалар, бу келгусида ҳуқуқий нормаларга нисбатан ҳам ижобий таъсирини кўрсатади. Аввало оилада фарзандларга ўз мажбуриятларини, бурчларини тушунтириб, уларни бажаришга одатлантириш лозим, бу келгусида жамият олдидаги ҳуқуқий мажбуриятларни ўз вақтида бажаришни таъминлайди.

Фарзандларнинг онги, билими, ҳуқуқий маданияти, ўсмирлик даврида алоҳида аҳамият касб этади. Чунки бу пайтда, у турли тоифа дўстлар орттиради, шу пайтгача унга айтилган нарсаларга танқидий қарай бошлайди, мактаб даврига нисбатан мустақил ва ўз нуктаи назарига эга бўлади, ота-онанинг панд-насихатлари, қаттиққўлиги, доимий назорати ёқмайди, мустақил фикрлашга, мустақил қарор чиқаришга интилиш кучаяди. Баъзан ота – фарзанд – она ўртасида арзимас нарсалар

лардан келишмовчиликлар келиб чиқади. Бунда ота-оналар, фарзандимиз энди мустақил ҳаётга қадам қўйди, ўз ҳолига қўяйлик, деб ўйлашлари ҳам мумкин. Бу мутлақо нотўғри фикрдир, худди мана шу даврда оила фарзанд учун тарбиячи бўлиши унинг ижтимоийлашувига ёрдам бермоғи лозим.

Шахснинг ижтимоийлик белгиси унинг доимий билимга чанқоклигида, дунё қараши кенглиги, қонунқонидани, тартиб-интизомни яхши билиб, уларга амал қилишидадир. Ҳуқуқий билими юксак инсонлардан ташкил топган мустақкам оиладан жиноятчилар, қонунбузарлар чиқиши мумкин эмас. Ушбу ҳолат оила аъзоларидан баркамолликни талаб этади. Бунинг учун эса давлатимизда барча имкониятлар яратилган. Жумладан, Интернет тармоғида «Lex.uz» сайтида республикамизда қабул қилинаётган янги қонунлар ва меъёрий ҳужжатлар ҳақида янги маълумотлар базаси, «Ziyou.net» ахборот тармоғининг «Fikr.uz» сайтида «Оила», «Ота-она», «Ёш оналар» каби рунлар ташкил этилган бўлиб, бундан асосий мақсад ёшларнинг оилага бўлган муносабатини шакллантириш ва сиёсий маданиятини юксалтиришга хизмат қилишдан иборат.

ЭРТА ТУРМУШ ҚУРИШНИНГ ОҚИБАТЛАРИ ВА УНИНГ ОЛДИНИ ОЛИШДА ОИЛА ҲАМДА МАҲАЛЛАНИНГ ЎРНИ

Мамлакатимизда мустақиллигимизнинг илк кунлариданок хотин-қизларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш, жамиятда уларнинг ролини ошириш масалаларига катта эътибор бериб келинмоқда. Президентимиз И.А. Каримовнинг «Хотин-қизларга муносабат жамия-тимизнинг маънавий, ахлоқий етуқлигининг ўлчови бўлиб хизмат қилиши керак», деган сўзларида катта маъ-

но мужассам. Шу боис ҳам хотин-қизларимизнинг жамиятдаги ўрнини янада ошириш, уларнинг ҳуқуқий билимларини юксалтириш лозим. Айниқса, қизларимизнинг илм-фанда, маърифат ва таълим-тарбияда ўз фаолликларини намоеън қилишлари учун моддий ва маънавий шарт-шароитлар яратиб бериш, уларни замонавий техника ва технологияларни ўзлаштиришга даъват этиш лозим бўлган бир пайтда, ҳаётимизда қизларимиз тақдирига бсфарқ бўлган ота-оналар учраяпти. Тўғрироғи, вояга етмаган қизлар орасида эрта турмуш куриш ҳолатлари ва ўз-ўзидан бунинг натижасида эрта туғурук ҳолатларини учратиш ташвишли ҳолдир. Бу борада таълим муассасалари, жамоатчилик бсфарқ эмаслигини уларнинг профилактик тадбирлар, учрашувлар ўтказиб келишаётганидан ҳам билиш мумкин. Аммо бу салбий ҳолатларга баъзи оилаларнинг бсфарқлигини тушуниб бўлмайди. Шу мақсадда эрта турмуш куришнинг салбий оқибатларининг ҳуқуқий томонларига тўхталиб ўтиш мақсадга мувофиқ.

Республикаимиз конунчилигида вояга етмаган шахс билан тузилган никоҳ ноқонуний деб топилиши кўрсатилган. Оила кодексининг 14-моддасида никоҳ ёши эркаклар учун 18 ёш, аёллар учун 17 ёш этиб белгиланган. Узрли сабаблар бўлганда, алоҳида ҳолларда никоҳга киришни хоҳловчиларнинг илтимосига кўра никоҳ ёшини кўпи билан бир йилга камайтириш мумкинлиги ҳам кўрсатилган. Кодекснинг 51-моддасида никоҳ ёшига етмаган шахс билан тузилган никоҳни ҳақиқий эмас, деб топиш тартиби белгиланган. Бундай никоҳни ҳақиқий эмас, деб топишни никоҳ ёшига етмай никоҳга кирган шахс, унинг ота-онаси ёки ҳомийси, шунингдек, васийлик ва ҳомийлик органи ҳамда прокурор талаб қилишга ҳақли. Никоҳ ёши шартли кўпинча ФХДЁ органи хизматчилари ўз вазифасини суиистеъмол қилиши ёки никоҳ тузувчиларнинг ўзи томонидан ёши тўғрисидаги қалбаки ҳужжат берилиши натижасида бузилади.

Яна шундай бир ҳолатлар ҳам кузатиладики, айрим ёшларни никоҳ тузишга мажбурлашади, масалан, оналари томонидан ёшларни мажбурлаш ёки айрим ҳудудларда маҳаллий урф-одатлар сифатида келинни ўғирлаб кетиш каби ҳолатларни мисол келтириш мумкин. Аслида никоҳ томонларнинг ўзаро розилиги асосида тузилиши лозим. Розилик ота-оналарнинг ёки қариндошларнинг мажбур этиши ёки алдаши оқибатида берилган бўлса, ихтиёрийлик тамойили бузилганлиги учун бундай никоҳ ҳақиқий эмас, деб топилади.

Аёлни эрга тегишга мажбур қилиш ёки унинг эрга тегишига тўсқинлик қилиш жиноят ҳисобланади. Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг 136-моддасида ушбу жиноят учун жазо санкцияси белгиланган.

Фуқаролик кодексига фуқаронинг тўла муомала лаёқати 18 ёш қилиб белгилаб қўйилган. Лекин, фуқаронинг мустақил ҳолда фуқаролик ҳуқуқий муносабатларига кириша олиш лаёқати 18 ёш бўлса-да, вояга етмаган ёшларимиз орасида никоҳ тузиш ҳолатларининг учраши ташвишли ҳолатдир. Чунки, айрим ёшлар никоҳ тузишнинг ҳуқуқий асосларини, умуман никоҳ тузишнинг оқибатларини тушуниб етмасдан никоҳга киришмоқда. Ҳали никоҳга, оилага мослашмасдан туриб фарзандли бўлиш, она бўлиш ҳолатларини қандай изоҳлаш мумкин. Ҳали ўзлари бола бўлган ёш оналар, ҳатто ўрта махсус касб-ҳунар таълимини ҳам охиригача тугатмаган, бирор-бир ҳунарни эгалламаган ёш қизларимиз қандай қилиб фарзанд тарбиялаши мумкин? Мамлакатимизда ёшларнинг келажагини ўйлаб, барча шарт-шароитлар яратиб қўйилган бир пайтда, ушбу имкониятлардан фойдаланмай қизларимиз турмуш қуришга шошилишларини тушуниш қийин. Уларнинг ота-оналари нимани ўйлашапти?! Аввало вояга етмаган қизларнинг ёш физиологиясидан келиб чиқиб, эрга турмуш қуришнинг салбий оқибатлари ҳақида тиббиёт ходимларининг, психологларнинг эъти-

розларини айтадиган бўлсак, иккинчидан унинг ҳуқуқий оқибатлари ҳақида ҳуқуқшуносларнинг фикрига кулок тутмасликнинг иложи йўқ. Мутахассисларнинг бу борада фикрларини, эътирозларини аввало ота-оналарга ва ёшларнинг ўзларига тушунтириш лозим.

Энг ачинарлиси, ҳатто никоҳ ёшига етмасдан туриб. «шаръий никоҳ» тузиб яшаб келаётган ҳолатлар ҳам учраб турибди. Аммо Оила кодексининг 13-моддасига кўра, нафақат вояга етмаганлар, балки умуман ёшидан қатъи назар, диний расм-русумларга биноан тузилган никоҳ ҳуқуқий аҳамиятга эга эмас, деб кўрсатилган. Ҳуқуқий кучга эга бўлмаган никоҳ эса, ўз-ўзидан томонларга ҳеч қандай ҳуқуқ ва мажбуриятлар юкламайди. Бундай никоҳда мулкӣ ёки номулкӣ ҳуқуқ ва мажбуриятларни томонлар бир-биридан талаб қилишга ҳақли бўлмайди.

Эрта никоҳ тузишнинг олдини олиш ва бу масаланинг долзарблигини инобатга олган ҳолда Ўзбекистон Республикаси парламенти томонидан айрим қонун ҳужжатларига қўшимча ва ўзгартиришлар киритилди.

Никоҳ ёши тўғрисидаги қонун ҳужжатларини бузиш ҳолатларига юридик жавобгарлик назарда тутилган. Чунончи, Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекси 47³ модда билан тўлдирилди. Унга асосан, никоҳ ёшига етмаган шахе билан ҳақиқатда никоҳ муносабатларига киришиш энг кам иш ҳақининг беш бараваридан ўн бараваригача миқдорда жарима солишга сабаб бўлади. Ота-она ёки унинг ўрнини босувчи шахслар томонидан никоҳ ёшига етмаган шахсни турмушга бериш ёхуд уйлантириш, энг кам иш ҳақининг етти бараваридан ўн беш бараваригача миқдорда жарима солишга сабаб бўлади. Никоҳ ёшига етмаган шахе билан никоҳ тузишга доир диний маросимни амалга ошириш, энг кам иш ҳақининг ўн бараваридан йигирма бараваригача миқдорда жарима солишга сабаб бўлади.

Шунингдек, Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодекси ҳам 125¹ моддаси билан тўлдирилди. Ушбу модда «Никоҳ ёши тўғрисидаги қонун ҳужжатларини бузиш» деб номланиб, унга асосан никоҳ ёшига етмаган шахс билан ҳақиқатда никоҳ муносабатларига киришиш, шундай қилмиш учун маъмурий жазо қўллангандан кейин содир этилган бўлса, энг кам ойлик иш ҳақининг йигирма бараваридан ўттиз бараваригача миқдорда жарима ёки бир йилгача ахлоқ тузатиш ишлари ёхуд уч ойгача қамок билан жазоланади. Ота-она ёки унинг ўрнини босувчи шахслар томонидан никоҳ ёшига етмаган шахсни турмушга бериш ёхуд уйлантириш, шундай қилмиш учун маъмурий жазо қўллангандан кейин содир этилган бўлса, энг кам иш ҳақининг ўттиз бараваридан эллик бараваригача миқдорда жарима ёки икки йилгача ахлоқ тузатиш ишлари ёхуд тўрт ойгача қамок жазоси билан жазоланади. Никоҳ ёшига етмаган шахс билан никоҳ тузишга доир диний маросимни амалга ошириш энг кам иш ҳақининг ўн бараваридан йигирма бараваригача миқдорда жарима белгилашга сабаб бўлади. Никоҳ ёшига етмаган шахс билан никоҳ тузишга доир диний маросимни амалга ошириш, шундай қилмиш учун маъмурий жазо қўлланганидан кейин содир этилган бўлса, энг кам иш ҳақининг эллик бараваридан юз бараваригача миқдорда жарима ёки уч йилгача ахлоқ тузатиш ишлари ёхуд олти ойгача қамок билан жазоланади.

Қизларга ва уларнинг ота-оналари ўртасида эрта турмуш қуришнинг салбий оқибатлари ҳақида тушунтириш олиб боришда маҳалла ва жамоатчиликнинг таъсири ниҳоятда катта. Албатта, бунинг учун фақат уларни бир жойга тўплаб маърузалар қилиш билан чекланиб қолмасдан, уларнинг ҳар бири билан яқка ҳолда, ҳар бирининг муаммосини биргаликда ҳал этиш, мақбул ечимини топиш талаб қилинади. Эрта турмуш қуришга аҳд қилган қизлар ва уларнинг ота-оналари билан индивиду-

ал ишлашда, албатта, психолог ҳамкорлиги муҳимдир. Улар ёрдамида қизларга қуйидаги саволлар билан мурожаат қилиш ва улардан аниқ ва рост жавоб олиш лозим. Масалан:

1. Сизнинг никоҳга муносабатингиз қандай?
2. Ёшлар қурган оиланинг жамиятга дахли қандай деб ўйлайсиз?
3. Сиз эр-хотиннинг ҳуқуқ ва бурчлари ҳақида нималарни биласиз?
4. Сиз болаларни тарбиялашга тайёرمىсиз?
5. Сиз оила бюджетини режалаштиришни ва уй хўжалигини юритишни биласизми?

Шу каби саволларга ижобий жавоб топа олган шахсларгина никоҳ тузишга тайёр ҳисобланади, ўз-ўзидан маълумки бу каби мураккаб саволларга жавоб топиш учун инсондан билим, кўникма ва малака талаб этилади. Ёш қизлар ҳаётий тажрибасизлиги боис, бу билим ва кўникмаларга эга эмас. Шу боис ҳам «таълим муассаса – маҳалла – оила» концепцияси доирасида ҳамкорлик ишларини олиб бориш мақсадга мувофиқ. Ҳар бир маҳалла ўз худудида жойлашган муаммоли ёки носоглом оилаларга маҳалла фаолларидан бир неча кишини бириктириб, уларнинг муаммоларини биргалашиб ечишда амалий ёрдам кўрсатиши керак. Фарзандининг келажагини калта ўйлаган ота-оналар, албатта, маҳалладаги ҳурматга сазовор онахон ва отахонларнинг фикри билан ҳисоблашиш керак.

Маълумки, эрта турмуш қуриш ҳолатлари, ёшлар орасидаги муаммолар ҳаётда бирданига рўй бермайди. Бунинг учун маълум сабаблар бўлади. Бу сабабларни ўз вақтида ўрганиб, ижобий ҳал қилишда маҳалла кўмиталарининг роли катта. «Маҳалланг – ота-онанг», деган мақолда жуда катта рамзий маъно бор.

«Мустаҳкам оила йили», «Обод турмуш йили» давлат дастурларининг устувор йўналишларидан бири, бу –

фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларига юкланган катта масъулиятдир.

Умумтаълим мактабларининг 9-синф битирувчи қизлари академик лицей ва касб-хунар коллежларида ўқишини қамраб олиш ҳамда касб-хунар коллежларини битираётган қизларнинг бандлигини таъминлашда ҳам ўзаро ҳамкорлик йўлга қўйилган. Маҳаллаларда яшайдиган битирувчиларнинг ҳар бирига маҳалласидан фаоллар бириктирилган. Битирувчиларнинг бандлигини таъминлашда таълим муассасаси ва ота-оналар билан бир қаторда бириктириб қўйилган фаоллар ҳам биргалликда масъулият билан ёндашмоқда.

Қизларнинг эрта турмуш қуриш ҳолатларининг олдини олиш бўйича ҳам ҳамкорлик йўлга қўйилган. Вояга етмаган қизлари бор оилаларга маҳалланинг фаоллари бириктириб қўйилган бўлиб, ўша оилаларнинг ота-оналари билан эрта турмуш қуришнинг оқибатлари юзасидан тушунтириш ишларини олиб боришяпти. Маҳаллаларда, таълим муассасаларида тиббиёт ходимлари, ўқитувчилар, диний идора вакиллари иштирокида ёшлар ўртасида тарғибот ишлари олиб борилмоқда. «Оила – маҳалла – таълим муассаса» ҳамкорлиги тизими туман ва вилоят ҳокимликлари томонидан мувофиқлаштириляпти.

ЁШЛАРДА ҲУҚУҚИЙ МАДАНИЯТНИ ЮКСАЛТИРИШ

Президентимизнинг «Ҳуқуқий тарбияни яхшилаш, аҳолининг ҳуқуқий маданият даражасини юксалтириш, ҳуқуқшунос кадрларни тайёрлаш тизимини такомиллаштириш, жамоатчилик фикрини ўрганиш ишини яхшилаш ҳақида»ғи 1997 йил 25 июндаги ПФ-1791 сонли Фармонига мувофиқ, аҳолининг ҳуқуқий билими ва онгини

юксалтириш, жамият аъзоларининг ҳуқуқий фаоллигини ошириш, ислохотларни янги мазмун билан бойитиш юзасидан олиб борилаётган ишлар давлат сиёсатининг асосий йўналишларидан бири этиб белгиланган. Республика «Маънавият ва маърифат» жамоатчилиги Маркази, Касаба уюшмалари федерацияси Кенгаши, Хотин-қизлар кўмитаси, «Камолот» ёшлар ижтимоий ҳаракати, «Маҳалла» жамғармалари ва бошқа жамоат бирлашмаларига аҳолининг ҳуқуқий билимларини ошириш юзасидан аниқ мақсадга йўналтирилган тарғибот ва ташвиқот ишларини амалга ошириш тавсия этилади.

Фуқаролик жамиятида ёшларнинг ҳуқуқий маданиятини юксалтириш давлат органлари зиммасига масъулиятли вазифа бўлибгина қолмай, балки жамоат ва бошқа нодавлат тузилмаларнинг фаоллигини ҳам талаб этувчи муҳим жараёндир. Нодавлат тузилмаларда ёшларнинг фаол иштирокини таъминлаш, уларнинг ҳуқуқий маданияти даражасини муттасил ошириб бориш бугунги кунда долзарб аҳамият касб этади.

Ёшларнинг ҳуқуқий онги ва ҳуқуқий маданиятини юксалтиришда касаба уюшмалари, ёшлар ва хотин-қизлар ташкилотлари кенг ўрин тутди. Уларнинг зиммасига ҳуқуқий таълим ва ҳуқуқий тарбиянинг турли шакллари ни ёшларга тушунтириш вазифалари юкланади.

Фуқаролик жамиятини шакллантириш жараёнида ҳуқуқий ахборотнинг очиклиги аҳамиятлидир, шу жумладан, маҳалла институтларининг мавқеи юқори даражадада эканлигини эътироф этиш лозим. Шу сабабли, аҳоли истиқомат қилаётган маҳаллаларда ёшларнинг ҳуқуқий маданиятини ошириш юзасидан кенг кўламли чора-тадбирларни амалга ошириш кутилган натижани бериши шубҳасиз. Маҳаллаларда янги қабул қилинаётган қонун ҳужжатлари юзасидан кенг тушунтириш ишларини олиб бориш ёшларнинг ҳуқуқий саводхонлигини оширишга катта ёрдам беради.

Мамлакатимизда нодавлат ва жамоат ташкилотлари-га эътибор кундан-кунга ошиб боряпти. Бунга, иккинчи чақирик Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг биринчи сессиясида ҳам эътибор қаратилган. Бу хусусда Президентимиз «Одамларнинг сиёсий онги, сиёсий маданияти, сиёсий фаоллиги юксалиб боргани сари, давлат вазибаларини нодавлат тузилмалар ва фуқароларнинг ўзини ўзи бошқарадиган идораларнинг, маҳаллаларнинг нуфузини ва мавқеини ошириш, уларга кўпроқ ҳуқуқлар бериш катта аҳамият касб этади»¹ – деб такидлаган эди.

Маҳалла ҳар бир оиладаги маънавий-ахлоқий муҳитга, фарзандлар тарбиясига катта таъсир ўтказиб келган. Юртимиз мустақилликка эришганидан сўнг маҳалла демократик давлатнинг энг муҳим бўғинларидан бири сифатида расмий мақомга эга бўлди, ҳокимиятнинг ўзини ўзи бошқарувчи қуйи органига айланди. Ҳуқуқшунос олим З. Исмаилов маҳалланинг жамиятда тутган ўрнини қуйидагича баҳолайди: «Маҳалланинг таълим-тарбия мактаби, ҳаёт дорилфунуни сифатида аҳамияти шу қадар каттаки, унинг бу борадаги ўрни ва ролини аниқ ва мукамал баён этиш, моҳиятини тўла ёритиш ҳеч ҳам мумкин эмас».²

Шунингдек, немис сиёсатчиси Артур Файнберг «Маҳалла инсон ҳуқуқларини ҳурмат қилган ҳолда ёшларни тарбиялашга, уни камол топишига кўмак берувчи жамият инструменти»³ деб баҳо берган. Дарҳақиқат, маҳаллада содир бўлаётган ҳар қандай воқеликлар аҳоли кўзига яққол ташланади, шунингдек, маҳаллада жиний ва шубҳали ҳолатларни яширинча амалга ошириб бўлмаслиги шу-

---

¹ И.А. Каримовнинг иккинчи чақирик Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг биринчи сессиясидаги маърузаси.// «Халқ сўзи» газетаси. 2000, 26 январь.

² З. Исмаилов Давлат ва ҳуқуқ: умумназарий масалалари. –Т.: «Адолат». 2000. 39-бет.

³ А. Файнберг. Узбекская махалля: традиции, основа государства и безопасности. 2005. стр. 26.

нинг учун ҳам, бу ноёб институт жамият хавфсизлигини таъминлашда катта аҳамиятга эгадир. Инсон маънавиятини шакллантиришда маҳалланинг ўрни оиладан кейин иккинчи ўринда эканлиги эътироф этилган. Бу кўрсаткич йил сайин ўсиб бораётганлигини куйидаги социологик тадқиқот натижаларида кўриш мумкин. 2003 йилда 43,2 фоиз, 2006 йилда 43 фоиз респондент инсон маънавиятини шакллантиришда маҳалланинг ўрни муҳимлигини тасдиқлашган бўлса, 2011 йилда 56,5 фоиз респондент бунини маъқуллаган.

Ҳозирги пайтда мамлакатимизда қонунчилик жараёнининг тез ривожланиб бораётганлигини назарда тутиб, аҳолини етарли даражада юридик маълумотлардан хабардор қилиб бориш лозим. Айниқса, маҳаллаларда ҳуқуқий билимлар қунини ўтказиш, аҳолини юридик адабиётлардан баҳраманд қилиш мақсадга мувофиқдир.

Қонунни бузиш ҳолати ҳаётда тўсатдан рўй бермайди. Бунинг учун муайян сабаблар, тўпланиб қолган муаммолар бўлади. Бу сабабларни ўз вақтида ўрганиб, ижобий ҳал қилишда ҳар бир оиланинг, маҳалла қўмиталарининг роли каттадир.

Истиклолга эришганимиздан кейингина маҳаллага эътибор давлат аҳамиятига молик ишга айланди. Президентимиз мустақилликка эришганимизнинг дастлабки давридаёқ бу ишга алоҳида эътибор қаратди. Республикада «Маҳалла хайрия жамгармаси» тузилди. Унинг тизимлари вилоятларда, туманларда ташкил этилиб, шаҳар ва қишлоқларда фаолият кўрсатмоқда. Улар олиб бораётган ташкилий, тарбиявий ишлар халқимиз манфаатлари билан уйғунлашиб кетди. Ҳозирги даврда маҳалла марказлари, гузарлар ташкил этилмоқда. Бир сўз билан айтганда, маҳалла жамият билан оила ўртасидаги боғлиқликни мустаҳкамлашда ҳал қилувчи роль ўйнамоқда.

Маҳалланинг хусусияти шундаки, ҳар бир оила, ҳар бир фуқаро маҳалла аҳлининг кўз ўнгида шаклланади. Ёшлар тарбияси маҳалла фаолияти билан узвий боғлиқ

бўлган жараёндин. Шунини инобатга олган ҳолда Республика «Маҳалла» жамғармасининг бу борада олиб борган ишлари таҳлил қилиб борилмоқда. Республикамининг барча вилоятларида турли мавзуларда ёшлар ўртасида кўплаб турли тадбирлар ўтказилгани таҳсинга сазовордир.

Ҳокимият бўғини бўлган маҳалла ёшлар ўртасида катта тарбия ўчоги, маънавият ва маърифат маркази бўлмоғи лозим. Чунки аҳолининг катта қатламини ўзига жипслаштирган бу масканда турли ижтимоий қатлам вакиллари ва турли ёшдаги жамоа мавжуд. Ҳар бир қабул қилинган қонун ёки меъёрий ҳужжатларни аҳолига етказиш учун маҳаллаларда барча шароит муҳайё. Агар маҳалла қўмиталари қошида ҳуқуқий мавзуларда доимий суҳбатлар ташкил этилиб, ҳуқуқий тадбирлар ўтказиш йўлга қўйилса, бу жараён ёшларнинг ҳуқуқий маданиятини оширишда муҳим аҳамият касб этади.

Шунингдек, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари қошида «Маҳалла ёшлари етакчиси» фаолиятини йўлга қўйиш ҳам мақсадга мувофиқ бўларди.

Ҳозирга даврда ҳуқуқий маданиятни шакллантиришда оғзаки, кўргазмали ва илгор техник воситалардан фойдаланиш яхши самара бермоқда. Бунда радио, телевидение, интернет тармоғи ва кўчалардаги турли хилдаги рекламаларнинг ўзига хос ўрни бор. Бу борада оммавий ахборот воситаларининг ўрни ва роли ҳам ниҳоятда муҳимдир. Уларнинг қулай томони аҳоли талабини ҳисобга олиб, зарурий ахборотни етказиб бериш имкониятининг борлиғи ва аҳолининг барча қатламларини камраб олиб таъсир этишининг мавжудлигидадир.

Янги қабул қилинган қонунларнинг моҳиятини оммага тушунтириб боришда радио ва телекўрсатувларнинг таъсири жуда кучли. Фикримиз далили сифатида, Ўзбекистон Республикаси «Ижтимоий фикр» марказининг «Жамият ва оила: маънавий ва ахлоқий дунё» мав-

зуида олиб борган социал тадқиқотлари натижаларига эътибор қаратсак, унда қуйидаги фактлар аниқланган. Сўровда 1639 киши иштирок этган. Шундан 72,8 фоизи – республика телекўрсатувларини, 16,2 фоизи Россия телекўрсатувларини, 11 фоизи бошқа телекўрсатувларни кўпроқ томоша қилишларини айтишган. Аҳолининг кизиқишлари эса ОАВ ходимлари зиммасига катта маъсулиятни юкламоқда. «Қайси мавзудаги кўрсатув ва дастурларни, фильмларни кўришни лозим топасиз?» деган саволга, 2775 та респондентдан 49,8 фоизи ахборот таҳлилий; 6,8 фоизи илмий; 25,9 фоизи ахлоқий-маънавий; 8,2 фоизи спорт; 5,3 фоизи диний; 29,6 фоизи мусикий; 35,9 фоизи спектакль, театр; 11,7 фоизи сериалларни маъқул кўришларини айтишган. 0,67 фоизи жавоб беришга қийналишган. Бу натижалар шуни кўрсатадики аҳолининг кўпчилик қисмини ахборот-таҳлилий кўрсатувлар қизиқтирар экан. Демак, ушбу кўрсатувлар орқали ҳуқуқий тарғибот ва ташвиқот ишларни кенг кўламда олиб бориш лозим бўлади. Аммо бу ишда фақат фактларга асосланиб, фаолиятда чегараланиб қолмасдан, балки ундаги ҳуқуқий тарбияда ижодий ва ижобий таъсирни кучайтириш керак. Улар орқали ташкил қилинадиган конунларни шарҳлаш ишлари аниқ мисоллар ва фактларга суянган ҳолда олиб борилса мақсадга мувофиқ бўлади.

Оммавий ахборот воситалари орасида ёшлар учун телевидение анча устун туради, аммо газета, радио ва журналлар ҳам аҳамияти жиҳатидан ўзига хос ўринга эга. Социал тадқиқотлар шуни кўрсатмоқдаки, халқимиз орасида, айниқса, ёшлар орасида радиоэшитиш анчайин паст даражада экан. Масалан, 1639 респондентдан 52 фоизи радио эшитишни таъкидлаган. Шулардан 35,5 фоизи «Ўзбекистон» радиосини; 33,6 фоизи «Машъал» радиосини; 8,3 фоизи «Грант» радиосини; 3,8 фоизи «Ёшлар» радиосини; 12,9 фоиз «Маяк» ва «Мой город» радиосини; 5,6 фоизи вилоят радиоларини тинглашини айтишган. Бу

натижалар радиоэшиттириш ходимларининг эшиттиришлар савиясини ошириши, уларнинг қизиқарли тусда олиб боришлари зарурлигини тақозо этмоқда.

Ёшларнинг жиноят ҳуқуқига нисбатан таъсирчанлиги ва қизиқишларини эътиборга олиб, улар ҳуқуқнинг мазкур соҳасини мукамал билади ёки тўлиқ хабардор дейиш хато бўлади. Фикримизни Ўзбекистон Республикаси «Ижтимоий фикр» маркази томонидан ёшлар ўртасида ўтказилган социологик тадқиқот натижаси орқали асослаб бермоқчимиз. «Ёшлар ўз ҳуқуқлари ҳақида» мавзуида олиб борилган социологик тадқиқотнинг натижаларига кўра ёшлар Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодексини Конституцияга нисбатан камроқ билишар экан. «Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодексини ўқиганмисиз?» деган саволга жавобан 54,5 фоиз киши қисман ўқиганлигини, 14 фоиз эса тўла ўқиганлигини, деярли ҳар учунчи респондент (31,1 фоиз) ўқимаганлигини билдирган. Бу кўрсаткичлар шундан далолат берадики, кўпгина ёшлар ўзларини қизиқтирадиган ҳуқуқ тармоқларига дахлдор бўлган ва бу борадаги билимларнинг асосий манбаи ҳисобланган ҳуқуқий ҳужжатлар билан таниш эмаслар.

Оммавий ахборот воситалари бу борада эътибор беришлари лозим бўлган жиҳатлар ҳам бир қанча. Ҳозирги кунда кўплаб газета ва журналларда: «Савол беринг, жавоб берамиз», «Ҳуқуқий маслаҳатхона», «Ўз ҳуқуқларингизни биласизми?», «Бурч ва масъулият», «Сизнинг адвокатингиз» каби рукнларнинг очилиши ва бунда берилган маълумотлар, саволларга жавоблар ўқувчиларни ўзига кенгроқ жалб этмоқда. Демак, бу борадаги фаолиятни янада кенгайтириш ва янги рукнларни ташкил этиш масалаларига жиддий эътибор қаратиш лозим. Янги таҳрирдаги қонунлар тўғрисидаги маълумотларни халққа етказиб беришда ҳам матбуотнинг ролини янада ошириш зарур.

Хулоса қилиб айтганда, ёшларда ҳуқуқий маданиятни шакллантиришда оиланинг, маҳалланинг, оммавий ахборот воситаларининг, давлат ва нодавлат жамоат ташкилотларнинг ўрни беқиёсдир. Уларнинг тарбиявий соҳадаги вазифаларига масъулият билан қараши, ўзаро ижтимоий шерикликни кучайтириши лозим. Улар томонидан ҳуқуқий тарбияга оид ўтказилаётган тадбирлар умумийлик касб этмасдан, ўз фаолиятида ижтимоий гуруҳларга, айниқса, ёшларга алоҳида эътибор бериш мақсадга мувофиқ.

ХУЛОСА

Жамиятни модернизация қилиш ва янгилаш шароитида ёшларнинг ҳуқуқий маданиятини ошириш муаммоларини барча ижтимоий институтлар ҳамкорлиги билангина ҳал этиш мумкин. Бу муаммони ҳал этишда асосий бўғин таълим муассасалари бўлиб, оила, маҳалла, жамоат ташкилотлари, ҳуқуқий тарғибот органлари ёрдамчи субъектлар ҳисобланади. Бу субъектларнинг фаолиятига бевосита ёрдам берувчилар эса ёшларнинг ўзларидир. Чунки уларнинг ҳуқуқий билимларни қай даражада эгаллашлари, олган билимларини ҳаётга, амалиётга татбиқ этишлари бевосита ўзларига боғлиқ. Хусусан, бугунги кунда, буюк келажакнинг пойдевори қурилаётган бир пайтда ҳаётга ёшларнинг ҳуқуқий онги, ҳуқуқий маданиятини ўстириш асосий вазифалардан бирига айланди.

Бугунги кунда ёшларнинг ҳуқуқий маданиятини шакллантиришда оиланинг ўрнини назарий ва амалий жиҳатдан таҳлил қилиб қуйидаги таклиф ва ҳулосаларга келдик.

Биринчидан, умуминсоний кадриятларни камситиш, жамият ривожига салбий таъсир қилишини эътиборга олган ҳолда, ҳуқуқий мафқурани такомиллаштириш, уни миллий гоёлар билан бойитиш лозим.

Яъни, умуминсоний кадриятларга асосланган урф-одатлар, маънавий-маданий кадриятлар негизида, ҳуқуқ мафқурасини ёшларнинг онгига миллий тарбия орқали сингдириш, ёшларда ҳуқуқий маданиятни қарор топтириш мумкин.

Иккинчидан, ёшларни алоҳида ижтимоий-демографик гуруҳ сифатида қараб, уларнинг ҳуқуқий маданиятига таъриф бериш. Ёшларнинг ҳуқуқий маданияти тушунчаси назарий жиҳатдан уларнинг ҳуқуқий саводхонлиги, қонунларга бўлган ҳурмати, ҳуқуқий нормаларни ижро этиши, ҳуқуқбузарликларга бўлган муросасизлик, ҳуқуқий фаоллик ва ҳуқуқий ташаббускорлик даражасини англайти.

Учинчидан, ёшларда ҳуқуқий маданиятни шакллантиришда эътибор бериш лозим бўлган ўзига хос шарт-шароитлар ҳам мавжуд. Булар: ўқувчи ёшлар таълим жараёнининг субъекти эканлиги; уларнинг жамият ҳуқуқий ва сиёсий ҳаётида бевосита иштирок этиши; аниқ бир соҳанинг бўлғуси кичик мутахассиси бўлиши; талабалар алоҳида бир гуруҳ сифатида қаралиши; уларнинг ўзига хос ёш психологияси; ўқувчиларнинг бир қисми ўз уйлари-дан узоқда яшашлари. Ушбу ўзига хос хусусиятлар ҳамда шарт-шароитлар ёшларга ҳуқуқий тарбия беришда, албатта, ҳисобга олиниши зарур.

Тўртинчидан, ёшларнинг ҳуқуқий тарбияси тушунчасини илмий таърифлаб, қуйидагича изоҳлаш лозим топилди: **ёшларнинг ҳуқуқий тарбияси** – ёш мутахассисларнинг ҳуқуқий билимлари, ҳуқуқий маданиятини шакллантиришга йўналтирилган таълим-тарбия фаолиятини ташкил этади.

Бешинчидан, ёшларнинг ҳуқуқий маданиятини юксалтиришда оммавий ахборот воситаларининг ўрни ўрганиб чиқилди. Ҳозирги кунда оммавий ахборот воситалари беқиёс қудратли кучга айланганини инкор этиб бўлмайди. Аммо оммавий ахборот воситаларининг ҳуқуқ соҳасини ёритишда олиб бораётган ишларида ҳуқуқий ахборотлар, тарғибот ва ташвиқот бир томонлама ёки фақат фактлар билан чегараланиб қолганида кўриш мумкин. Шу боис ёшларни кизиқишларига мос келадиган оммабоп юридик адабиётларни чоп этишга, ҳуқуқий-сиёсий кўрсатувлар ҳамда эшиттиришларнинг савиясини оширишга, Интернет тизимида ҳуқуқий маълумотларни кизиқарли қилиб етказишда миллий сайтлар фаолиятини кучайтиришга эътиборни қаратиш лозим.

Бугунги кунда ёшларимиз нафақат таълим муассасаларида, балки радио-телевидение, матбуот, Интернет каби воситалар орқали ҳам турли-туман ахборот ва маълумотларни олмоқда. Ушбу олган маълумотларини тўғри таҳлил қила олиш учун, Президентимиз айтганидек, юксак маънавиятга эга, етук ёшлар шаклланиши керак.

БОЛА ТАРБИЯСИДА ОИЛА ВА ОТА-ОНАНИНГ МАСЪУЛИЯТИ ҲАҚИДА ҚИММАТЛИ ФИКРЛАР

Фарзандларингизни иззат-икром қилиш билан бирга одоб-ахлоқини ҳам яхшиланглар.

* * *

Ҳеч бир ота-она ўз фарзандига одобдан буюкрок ме-рос беролмайди.

Ҳадисдан

* * *

Бу ёруғ дунёда ҳаёт бор экан – оила бор. Оила бор экан – фарзанд деб аталмиш бебаҳо неъмат бор. Фарзанд бор экан, одамзод ҳамиша эзгу орзу ва интилишлар билан яшайди.

* * *

Оила фаровонлиги – миллий фаровонлик асосидир.

* * *

Оила соғлом бўлса, жамият соғлом, мамлакат қудратли, юрт тинч-осойишта бўлади.

* * *

Оила – ҳар қандай одамга парвоз учун қанот берадиган муқаддас кўрғон.

* * *

Пок ва софдил шахсни тарбиялашда, она тилини қайта тиклашда ҳеч ким ва ҳеч нарса оила билан тенглаша олмайди.

* * *

Оила Ватаннинг буюк келажагини улғайтирувчи муқаддас бешик.

* * *

Агар дунёда энг мураккаб, шу билан бирга, энг масъулиятли касб нима деб сўрашса, мен ота-оналик, мураббийлик деб айтган бўлардим.

* * *

Ўзбек оиласи мустабидлик замонида ҳам ўзининг тарихан шаклланган қиёфасини йўқотмади.

* * *

Ҳар қандай жамиятнинг фаровонлиги ва маънавий соғломлиги – бу оиланинг аҳиллиги, оиланинг мустаҳкамлигидир.

* * *

Оила ҳақида гапирар эканмиз, авваламбор, оила ҳаётнинг абадийлигини, авлодларнинг давомийлигини таъминлайдиган, муқаддас урф-одатларимизни сақлайдиган, шу билан бирга, келажак насллар қандай инсон бўлиб етишишига бевосита таъсир кўрсатадиган тарбия ўчоғи эканини тан олишимиз даркор.

* * *

Бола туғилган кунидан бошлаб оила муҳотида яшайди. Оилага хос анъаналар, қадриятлар, урф-одатлар бола зуваласини шакллантиради. Энг муҳими, фарзандлар оилавий ҳаёт мактаби орқали жамият талабларини англайди, ҳис этади.

* * *

Шарқда қадим-қадимдан оила муқаддас Ватан саналган. Агар оила соғлом ва мустаҳкам бўлса, маҳаллада тинчлик ва ҳамжиҳатликка эришилади. Бинобарин, маҳалла, юрт мустаҳкам бўлсагина, давлатда осойишталик ва барқарорлик ҳукм суради.

* * *

Ҳалоллик, ростгўйлик, ор-номус, шарму ҳаё, меҳру оқибат, меҳнатсеварлик каби барча инсоний фазилатлар, энг аввало, оилада шаклланган.

* * *

Аёлни, онани асраш дегани – бу фарзандларни асраш, охир-оқибатда миллатни асраш демақдир.

* * *

Одамнинг қалбида қандай олийжаноб туйғулар мавжуд бўлса, уларнинг барчаси, аввало онадандир.

* * *

Аёл ва она – эзгулик тимсоли бўлиб, буюк мураббий ва комил инсон тарбиячисидир.

* * *

Аёлларга етарли эътибор бермаган жамиятнинг келажаги бўлмайдди.

* * *

Ўзбек фарзанди дастлабки жамият тарбиясини айнан маҳалладан олади.

* * *

Маҳалла – ўзини ўзи бошқариш мактаби, таъбир жоиз бўлса, демократия дарсхонасидир.

* * *

Маҳалла – инсонни жамият билан бирга яшашга ўргатадиган, шу руҳда тарбиялайдиган бирламчи ва бекиёс макондир.

* * *

Маҳалла – дунёда ўхшаши бўлмаган ноёб ва бетакрор ижтимоий бошқарув идораси.

* * *

Оила ва жамият манфаатлари, соддароқ қилиб айтсак, давлат ва инсон манфаатлари уйғунлашиб кетмас экан, ривожланиш сари олға силжиш бўлмайди.

* * *

Обод маҳалла, обод юрт обод кўнгилдан бошланади.

* * *

Халқимизнинг ўзи асрлар давомида ижод қилган том маънодаги демократик идора тарикасида юртимизда тинчлик-осойишталикни мустаҳкамлаш, одамлар ўртасида меҳр-оқибатни кучайтириш, айниқса, ёш авлоднинг ҳар томонлама баркамол этиб тарбиялашда маҳалла тизимининг ўрни ва аҳамияти бекиёсдир.

* * *

Соғлом фарзанд фақат соғлом оилада туғилади.

* * *

Ёшлар тарбияси, баркамол авлод деганда, биз Ўзбекистоннинг буюк келажагини назарда тутамиз.

* * *

Болаларимизнинг қалбида гўзаллик ва эзгуликка интилишни кучайтириш ва шу асосда жамиятимизнинг маданий савиясини ошириш – биз учун устувор вазифа.

* * *

Катталарни ҳурмат қилиш, оила ва фарзандлар тўғрисида ғамхўрлик қилиш, очиқ кўнгиллилик, миллатидан қатъи назар, одамларга хайрихоҳлик билан муносабатда бўлиш, ўзгалар кулфатига ҳамдард бўлиш ва ўзаро ёрдам туйғуси кишилар ўртасидаги муносабатларнинг меъёри ҳисобланади.

* * *

Ўзбекларнинг аксарияти ўзининг шахсий фаровонлиги тўғрисида эмас, балки оиласининг, қариндош-

уруғлари ва яқин одамларининг, қўшнилариининг омон-эсонлиги тўғрисида ғамхўрлик қилишни биринчи ўринга қўяди. Бу эса энг олий даражада маънавий кадрият, инсон қалбининг гавҳаридир.

* * *

Бизда азалдан ота-онага ҳурмат, эҳтиром кўрсатиш қарор топган. Ҳар бир фарзанд ўз ота-онаси билан фахрланиши лозим. Ота-она ҳам фарзандлар ифтихор қилишига лойиқ кишилар бўлиши тақозо этилади. Чуқур ўйлаб қаралса, Шарқ фалсафасининг мазмуни ҳам шундан иборат.

* * *

Халқимизда доно бир нақл бор: «Ота рози – худо рози, она рози – пайғамбар рози». Бизни дунёга келтирган азиз инсонларни қанчалик улуғласак, бу ҳам яратганимизнинг назарига тушади ва, шубҳасиз, фарзандларимизнинг меҳр-оқибати сифатида яна ўзимизга қайтади.

И.А. КАРИМОВ

* * *

Тарбияни туғилган кундан бошламоқ, вужудимизни қувватлантирмоқ, ахлоқимизни кучлантирмоқ, зеҳнимизни равшанлантирмоқ лозим.

* * *

Тарбия бизлар учун ё ҳаёт-ё мамот, ё нажот-ё ҳалокат, ё саодат-ё фалокат масаласидир.

* * *

Болаларини бахтли қилиш учун елиб-югуриб юрган меҳрибон она кўпинча ўзининг тор дунёқарашини, тафаккурининг ожизлигини ва ортиқча ғамхўрликларини билан болаларининг қўл-оёғини боғлаб ташлайди.

А. АВЛОНИЙ

* * *

Болаларга фикрлашда исбот бўлишини ўргатинг, яъни уларга доим тўғри ва рост маълумотлар беринг ва хотираларида беасос, ботил фикрларнинг жой олишига йўл қўйманг.

ФИТРАТ

* * *

Эй, ота бўлувчи, ўғил-қизни тергаб тарбиялагин, токи кейин сенга кулгувчилар бўлмасин.

* * *

Ота болани кичиклигидан бебош қилиб қўйса, болада гуноҳ йўқ, барча жафо отада.

* * *

Болани билимли қилмоқчи бўлинса, унга ёшлигиданоқ билим ўргатиб бориш керак.

* * *

Агар назорат қилувчиси бўлмаса, ундай фарзанд ярамас ва нобақор бўлади. Бундай фарзанддан умидингизни узаверинг.

Юсуф Хос ҲОЖИБ

* * *

Ота-онанинг болага ҳақиқий муҳаббати – ақлу идрокка асосланган ғамхўрлик билан, тўғри йўлга қўйилган тарбия билан ўлчанади.

Қори НИЁЗИЙ

* * *

Оилавий бахтда ҳикмат кўп. Бахтиёр оила энг биринчи ва энг кучли тарбия ўчоги, демак ёшларимизнинг толеъи, эртанги саодатли кишилар жамиятимизнинг пойдеворидир.

* * *

Ота-онаси эрка ўстирган бола кўпинча худбин бўлади.

Абдулла ҚАҲҲОР

* * *

Фарзандларингизни моддий неъматларга кўмиб юборишингиз мумкин, лекин буларнинг ҳеч қайсиси фарзанднинг қобил бўлиб чиқмоғи учун етарли бўлмаслиги мумкин.

Озод ШАРАФУТДИНОВ

* * *

Биз заиф ҳолда дунёга келамиз – бизга куч керак; биз ёрдамга муҳтож бўлиб кўз очамиз – бизга ёрдам зарур; биз мурғак онг билан туғиламиз – бизга ақл-заковат даркор. Тугилганимизда нимагаки муҳтож бўлсак ва вояга етгач уларсиз яшашимиз мумкин бўлмаса, уларнинг барисини бизга тарбия беради.

Ж.РУССО

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. *Каримов И.А.* Фарзандларимиз биздан кучли, билимли, доно ва, албатта, бахтли бўлишлари шарт! «Халқ сўзи» газетаси. 1998. 2 декабрь Каримов И.А. Баркамол авлод орзуси. –Т.: «Ўзбекистон». 1999. 181-бет.
2. *Каримов И.А.* Ўзбек халқи ҳеч қачон ҳеч кимга қарам бўлмайди. 13-жилд. «Ўзбекистон». 448-бет.
3. *Саидов А.* Мустақиллик қомуси. –Т.: «Ўзбекистон» 1993 31-бет.
4. *Саидов А.* Қиёсий конституцияшунослик. –Т.: 1993. 76-бет.
5. *Саидов А, Тожионов У., Тошқулов Ж.* Мустақиллик ва ҳуқуқий мафқура. –Т.: «Ўзбекистон». 1995. 120-бет.

МУНДАРИЖА

Сўзбоши	3
Кириш	4
Ёшлар ҳуқуқий маданиятининг ўзига хос жиҳатлари	9
Ёшларда ҳуқуқий маданиятни шакллантириш	23
Ҳуқуқий маданиятни шакллантиришда оиланинг ўрни	29
Эрта турмуш қуришнинг оқибатлари ва унинг олдини олишда оила ҳамда маҳалланинг ўрни	41
Ёшларда ҳуқуқий маданиятни юксалтириш	47
Хулоса	55
Бола тарбиясида оила ва ота-она масъулияти ҳақида қимматли фикрлар	57
Фойдаланилган адабиётлар	63

Илмий-оммабон нашр

Раъно ТУРДИБОЕВА

**ЁШЛАРНИНГ
ҲУҚУҚИЙ МАДАНИЯТИНИ
ШАКЛЛАНТИРИШ**

2400

Мухаррир Э. Қурбонов
Бадний муҳаррир Д. Муллажонов
Техник муҳаррир Л. Хижова
Кичик муҳаррир Д. Холматова
Мусаххих С. Салоҳутдинова

Компьютерда тайёрловчи Д. Габдрахманова

Нашриёт лицензияси АИ № 158.14.08.09.

Босишга 2014 йил 8 январда рухсат этилди. Офсет қоғози. Бичими 84x108 1/32. «Times New Roman» гарнитураси. Офсет босма усулида босилди. Шартли босма табоғи 3,36. Нашр табоғи 3,23. Адади 1000 нусха. Буюртма № 13-294.

Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлигининг «O'zbekiston»
нашриёт-матбаа ижодий уйи. 100129. Тошкент, Навоий кўчаси, 30.

Телефон: (371) 244-87-55, 244-87-20 Факс: (371) 244-37-81, 244-38-10
e-mail: iptduzbekistan@mail.ru www.iptd-uzbekistan.uz

Турдибоева Раъно Эшовна

1970 йил Самарқанд вилоятида туғилган. 1996 йилдан буён Тошкент Давлат аграр университетида "Ҳуқуқ-шумослик" фанидан даре бериш билан бир қаторда, 2007 йилдан ТошДАУ қошидаги академик лицей директори лавозимида ишлаб келмоқда. Юридик фанлари номзоди. Шу кунга қадар 100 дан ортиқ илмий ва услубий ишлар, мақолалари чоп этилган.

«O'ZBEKISTON»

ISBN 978-9943-01-969-0

9 789943 019690